Yaşar Kemal Sözlüğü

Ali Püsküllüoğlu

GÖRSEL YAYINLAR

Ali Püsküllüoğlu * Yaşar Kemal Sözlüğü

ALİ
PÜSKÜLLÜOĞLU

*

Yaşar Kemal Sözlüğü

©
Yayın Hakkı: Yaşar Kemal
Türkiye'de Yayın Hakkı: Görsel Yayınlar A.Ş.

Beşinci Baskı
Görsel Yayınlar, İstanbul 1994

Kapak Düzeni: Sait Maden

Baskı: Yazır Matbaacılık
091
ISBN 975-433-026-3

GÖRSEL YAYINLAR ANSİKLOPEDİK NEŞRİYAT A.Ş.
Ankara Caddesi Görsel Han No: 40 34440 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 522 17 17

YAŞAR KEMAL SÖZLÜĞÜ

ALİ PÜSKÜLLÜOĞLU

GÖRSEL YAYINLAR

ÖNSÖZ

Yaşar Kemal, edebiyatımızın, dilimizin büyük ustalarından biridir. Bir anlatı ustasıdır. Türkçenin şiirini duyuran büyük bir yazardır. Bir destancıdır, bir türkücüdür.

Yaşar Kemal'in okuru, onun Karacaoğlanlığına kapılır, kullandığı sözcüklerin, deyimlerin, atasözlerinin, ilençlerin, sövgülerin, yergilerin, alkışların, yakarıların üzerinde durmadan okur. Oysa Yaşar Kemal, o tatlı anlatımının akışına nice bölgesel sözler, deyimler, söyleyişler katmıştır. Şu var ki, Yaşar Kemal o bölgesel sözleri bir ortak dil sözü düzeyine çıkarmıştır. Onun için okur anlamasa bile anladığını sanır, pek ayrımında olmaz bu sözlerin. Çünkü bir ırmaktır akan, içindeki yaratıkların, taşların, çakılların, kumların kimilerini ilk kez görmüşse bile kişi, yadırgar mı? Yaşar Kemal'in okuru da o gür ırmağı gören kişidir: Olaylar, kişiler, durumlar, sözler; ortaya çıkan büyük yapıtla, ortak-dilin bütün öğeleriyle örülmüşçesine anlaşılır olmuştur onun için sanki. Yaşar Kemal, bölgesel dil öğelerini ortak dilin malı yapmıştır. Yapmıştır ya, bu sav şimdilik "görece" bir sav olarak değerlendirilebilir. Öyledir de: Çünkü, Yaşar Kemal gibi bir ortak dil yazarının bütün yapıtlarında kullanılmış olmasıyla bölgesel sözler ortak dile girmiş sayılmak gerekir. Öte yandan, şimdilik bu sözlere yalnızca Yaşar Kemal'de rastlanır olmasıyla da bölgesellik yürürlüktedir.

İşte, elinizdeki **Yaşar Kemal Sözlüğü**, bu bölgesel sözlerin bir sözlüğüdür.

Yaşar Kemal, yapıtlarıyla bir coğrafya yaratmıştır. O coğrafyayla birlikte tarih, kişiler, folklor ve anlatım, dil ele alınmalıdır. Böyle bir çalışma, kişisini beklemektedir. Böyle bir çalışma için Yaşar Kemal'de sonsuz bir gereç bolluğu vardır.

Ben, böylesine bir çalışmanın altından kalkamayacağımı bilerek, Yaşar Kemal'de yalnızca sözcükler, deyimler, atasözleri, ilençler, sövgüler, yergiler, alkışlar, yakarılar ve benzeri dil öğeleri üzerinde durmayı düşündüm. Bunları taradım, fişledim, düzenledim. İş bunları sözlük haline getirme evresine erince, güçlük başladı. İlençlerin, sövgülerin, yergilerin, alkışların, yakarıların ve bunlara benzer dil öğelerinin bir sözlük düzeni içinde ortaya konması, benim için, sonsuz bir güçlük olarak belirdi. Böylesi bir çalışmaya, Yaşar Kemal'deki bütün anlatım öğelerinin girmesi gerektiğini de düşündüm alttan alta. O vakit, ancak sözcükler, atasözleri ve deyimlerden oluşan bir **Yaşar Kemal Sözlüğü**'nün altından kalkabileceğimi gördüm. Öyle yaptım.

Yaşar Kemal Sözlüğü'ndeki sözcükler, atasözleri ve deyimler genel dil sözlüklerinde (Türkçe Sözlük, Büyük Türk Sözlüğü, Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi vb.) yoktur. Ya da pek azının ancak değişik biçimleri vardır. Bunların bir bölüğü derleme sözlüklerinde bile yoktur. Bu yönden, çok özel bir sözlüktür bu. Yaşar Kemal'in okurunu olduğu kadar, halk kaynağına yönelmiş her yazarı, sözcük dağarcığını genişletmek isteyen, Türkçenin yöresel olanaklarına eğilmek isteyen herkesi ilgilendirecektir sanırım.

Ancak, dediğim gibi, Yaşar Kemal yalnızca böyle çok özel yönüyle değil, her yönüyle derinlemesine incelenmesi gereken bir ustadır.

Bu sözlük bu yolda atılmış bir adım olsun, bir başçeken olsun dilerim.

Ankara, 16 Ağustos 1973 *Ali Püsküllüoğlu*

YENİ BASKIYA BİRKAÇ SÖZ

Yaşar Kemal'in kullandığı yerel sözcüklerin bir sözlüğünü yapmak isteğini duyduğumda, onun basılabileceğini sanmıyordum.

Ama hazır olduğunda hemen basımcı buldu.

Ve çok özel bir sözlük olmasına karşın, Yaşar Kemal'in okurlarından, yerel ağızlar üzerine araştırma yapanlardan, üniversite öğrencilerinden, Yaşar Kemal'in çevirmenlerinden vb. ilgi gördü.

Yazarlar, ozanlar da - kimisi sevinerek, severek; kimisi de kıskanarak - ilgi gösterdi. Olumlu, olumsuz eleştiriler aldı.

Böyle bir sözlüğün basımcı bulması, ilgi görmesi sevindiriciydi. Beklemediğim bir şeydi.

Beklemediğim, hem de hiç ummadığım bir şey daha gerçekleşti: Bu çok özel sözlük, elinizde tuttuğunuz bu baskıya da ulaştı.

Onun, uzun bir süre içinde de olsa tükenmesi ve yeni bir basıma ulaşması, beni çok gönendirmiştir.

İki bakımdan gönendirmiştir: 1. Yaşar Kemal'in daha sonraki yapıtlarında geçen sözcükleri, atasözlerini, deyimleri saptamamı ve önceki yapıtlarında bulunduğu halde gözümden kaçmış olanları da göstermemi sağlamıştır. Ayrıca sözlüğü, eleştirilerin ışığında, gözden geçirmeme yaramıştır. 2. Çok özel bir çalışma da olsa, emeğin boşa gitmeyeceğini kanıtlamıştır.

Gerçekten de, bu küçücük çalışmaya oldukça uzun bir zaman ve emek verdim. Boşa gitmediğini görmek güzel bir şey.

Neden böyle bir sözlük hazırlamak gereğini, isteğini duymuştum?

İlk baskının önsözünde bunu yeterince açıkladığımı sandığım halde, hep bu soruldu bana.

Adını neden **Yaşar Kemal Sözlüğü** koyduğum da soruldu.

Sözlüğün adı çok yıldırımlar çekti üzerime. Birçoklarının, özellikle de romancıların bana karşı tavır değiştirdiklerini duyumsadım, gördüm.

Yaşar Kemal'in yapıtlarında geçen yerel sözcüklerin bir sözlüğünü yap-

tığımı **Yaşar Kemal Sözlüğü** adını koymadan nasıl belirtebilirdim, bilmiyorum.

Sözlüğün adına bakarak, onu, Yaşar Kemal'in dili üzerine başlı başına bir inceleme sananlar da oldu. Gerçekten de, böyle bir inceleme olmalıydı. Ama, ilk baskının önsözünde de belirttiğim gibi, öyle bir çalışmaya benim gücüm yetmezdi. Yaşar Kemal, her yönüyle incelenmesi gereken bir ustadır ve ne yazık ki, böyle bir inceleme hâlâ onu yapacak kişiyi beklemektedir.

Böyle olmakla birlikte, bu sözlük, buna katkıda bulunacak bir çalışma sayılmalıdır.

Sözlükteki sözcüklerin, atasözleri ve deyimlerin Yaşar Kemal'ce yaratılmadığı, Çukurova'nın özellikle Kadirli bölgesinin sözcükleri, atasözleri, deyimleri olduğu konusunda açıklamalarda bulunmanın gerekli olduğunu sanmıyordum. Birçoğunun halk ağzında bozulmuş yabancı sözcükler olduğu da açıktı. Örneğin "fallik" sözcüğünün "fallus"tan "sıykal"ın Arapça "saykal"dan geldiğini belirtmek, bir tür kökenbilime yönelmek, bu sözlüğün ereği dışındaydı. Önsözde belirttiğim gibi, "bölgesel sözlerin bir sözlüğü"ydü. Bölgesel, yerel sözlerin hepsinin de Türkçe olamayacağı, birçoklarının yabancı olabileceği bilinen bir şeydir. Yalnızca yabancı sözcükleri değil Türkçe sözcükleri bile değişik biçimlere sokabilir halk. Örneğin "yufka"ya "yuka", "çaput"a "çapıt", "dünürcü"ye "düğürcü", "meme"ye "memek" diyebilir. Bunları ayrıca belirtmek gerekli miydi?

"Bölgesel sözler" deyince bu gereğin ortadan kalkabileceğini düşünmüştüm. **Yaşar Kemal Sözlüğü**'nü bir tür "ağız" sözlüğü olarak da görmek gerektiği açıktır. Onun içindir ki bu tür kullanımları almıştım ve aldım.

Bunların nereden geldiğini, hangi biçimden hangi biçime geçtiğini vb. değil, bölgesel, yerel dilden, halk dilinden ortak dile, yazın diline geçişlerini saptamaktı ereğim. Bir dil ustasının onları kullanması ilgilendiriyordu beni. Eskiden kullanılmış olmaları, içlerinden kimilerinin ya da hepsinin bilmem kaçıncı yüzyılda kullanılmış olması da önemli değildi. Gündeş bir yazıncının onları yeniden ortak dile katmasıydı ilgimi çeken.

Bunu daha bir açmak için, örneklendirmek isterim:

1. Yazı dilimizde olup da Yaşar Kemal'de değişik biçimleriyle yer alanlar:

"Ağır taş batman döver", "bol bolamadı", "bostan hoyuğu", "güle gü-

le ölmek", "birem birem", "sepelemek", "halbır" vb., vb.

Şimdi de sırasıyla, bunların yazı dilimizdeki benzerlerini vereyim:

"Ağır ol, batman döv", "bol bulamaç", "bostan korkuluğu", "gülmekten kırılmak", "birer birer", "serpelemek", "kalbur".

Görüldüğü üzere, oldukça ayrımlar var aralarında. Sözlükte rastlanacak bu türden sözcük, deyim, atasözlerine bu gözle bakılmasını dilerim. Bunların, halk ağzındaki biçimleriyle gündeş bir ustaca kullanılmış olması yanında, oldukça değişik biçimli olmaları da onları sözlüğe almaya yöneltti beni.

2. Biçimleri benzer olmakla birlikte anlam yönünden ayrım gösterenler:

"Acından ölmek", "cıcığı çıkmak", "dürüm", "kulunç", "palaz", "savsak" vb.

Bunların da saptanması gerekliydi. Bunlar, dile katkısı olan kullanımlardı. Bunlar, halkın dile katkısıydı. Yaşar Kemal, yazı diline geçmelerine aracılık ediyordu. Sözlükte bunlar da yer almalıydı.

3. Halk dilinde var olup da yazı dilinde bulunmayanlar:

"Aladağ'dan serin", "akarak", "attığı taş dediği kuşu vurmamak", "kışalamak" vb., vb.

Bu tür sözcük, deyim ve atasözlerinin sözlükte bulunması doğaldı.

Bir kez daha belirteyim ki, bunları ilk kez Yaşar Kemal'in kullandığı gibi bir savda değilim. Ancak, günümüzün usta bir yazarı olarak onun, bunları kullanmasıyla, bu sözlere yaşarlık kazandırdığını düşünüyorum.

Bu sözlüğün, Türkçenin yöresel olanaklarına eğilmek isteyenleri ilgilendireceğini söylemiştim, bunu yineliyorum.

Yaşar Kemal Sözlüğü'ndeki kimi sözcüklerin ("çangal", "çiğir", "mucuk", "vıcırdaşmak" gibi) daha sonra çıkan ortak dil sözlüklerine alınmış olması sözlüğün işlevinin bir belirtisi sayılmalı.*

Yaşar Kemal, ortak dilin olanaklarını kullandığınca halk dilinin olanaklarını da çok iyi kullanır. Dahası, en yeni sözcükleri bile kullanarak dilimizin gelişimine katkısını sürdürür. Örneğin TRT'nin izlencelerde kullanılmasını yasakladığı "anı", "anımsamak", "bellek", "doğa", "düş", "gereksinim", "giz", "olasılık", "tüm", "yaşam" gibi nice yeni sözcüğe Yaşar Kemal'in yapıtlarına çok sık rastlanır.

* Bkz. *Temel Türkçe Sözlük*, Kemal Demiray, İstanbul 1982.

Bu, Türk yazarının Türkçeyi varsıllaştırma çabasından başka nedir ki?

TRT istediği kadar yasaklasın, Yaşar Kemal ve onun gibi nice Türk yazarı onları kullandıkça, dilimizin varsıllaşması, gelişmesi engellenemeyecektir.

Değerli birçok Türk yazarı gibi Yaşar Kemal de, öz Türkçe sözcüklerin yanı sıra, yeri geldikçe kendi türettiği sözcükleri kullanıyor. Örneğin "alımcıl"a, "sezimsemek"e Yaşar Kemal'de rastlıyoruz. O, halk dilini, ortak dili kullanması yanında, dilimizin özleşmesindeki yeriyle de gelecekte üzerinde durulacak bir yazarımızdır.

Sözlüğün bu basımı için Yaşar Kemal'in yeni on yapıtını daha taradım. Böylece taranan yapıt sayısı on birden yirmi bire çıktı. Eskiden taramış olduklarımı da bir kez daha gözden geçirdim. Bu çalışma sonunda 160 dolayında yeni madde eklenmiş oldu sözlüğe. Buna karşılık 50 dolayında maddeyi de, eleştirilerin de ışığında, çıkarmak gereğini duyumsadım.

Sözlük genel olarak da gözden geçirilmiştir.

İlerde bir daha basılır mı basılmaz mı bilemem ama, yeni bir olanak doğarsa sevinerek işe koyulacağım doğaldır.

Ankara, 31 Ocak 1986 *Ali Püsküllüoğlu*

4. BASKI İÇİN

"İlerde bir daha basılır mı basılmaz mı bilemem ama, yeni bir olanak doğarsa sevinerek işe koyulacağım doğaldır."

Sözlüğün üçüncü baskısına yazdığım "Yeni Baskıya Birkaç Söz"ü böyle bitirmiştim.

Bu olanak doğdu ve **Yaşar Kemal Sözlüğü**, şu elinizdekiyle dördüncü baskıya ulaştı. Kuşkusuz bu başarıda, sözlüğün özelliği yanında Yaşar Kemal'in yazarlığının büyük payı vardır. Okur, sözlüğü, doğal olarak, Yaşar Kemal ustanın bir yapıtı gibi de görmektedir, ki doğrudur bu: O'nun yapıtları olmasaydı, halk ağzında yaşayan bu sözler, sözcükler böyle bir sözlük oluşturmazdı.

"Sözlük, un çuvalı gibidir, vurdukça tozar" derler. Öyledir, sürekli işlemek gerekir sözlüğü. Her elden geçirişte bir şeyler eklenir, çıkarılır, düzeltilir. Bu sözlükte de böyle oldu bu: Her baskıda bir şeyler eklenip bir şeyler çıkarıldı. Daha iyiye ulaşmak için.

Yaşar Kemal'in yaratısal ürünlerine yenileri katıldıkça, bu sözlüğün daha da gelişeceği beklenebilir.

Ankara, 15 Ekim 1990 *Ali Püsküllüoğlu*

SÖZLÜK İÇİN YAZILANLARDAN

HALKIN SESİ DİL İLE

Yaşar Kemal'in "Demirciler Çarşısı Cinayeti"ni okurken ilgimi çeken iki nokta oldu. Bunlardan biri, Yaşar Kemal'in anlatı diline kattığı özgün sözcüklerdi, yöresel dil. Bu yöresel dil üzerinde arkadaşım Ali Püsküllüoğlu bir araştırma yapmış, Yaşar Kemal'in on bir yapıtından tarayıp elediği sözcük ve deyimleri bir kitapta yayımladı: **"Yaşar Kemal Sözlüğü"** (Cem Yayınevi, 1974). Püsküllüoğlu'nun şu yargısına tüm gönlümle katılırım: "Yaşar Kemal, edebiyatımızın, dilimizin büyük ustalarından biridir. Bir anlatı ustasıdır. Türkçenin şiirini duyuran büyük bir yazardır. Bir destancıdır, bir türkücüdür."

Anlatı ustası deyimi, hele "Demirciler Çarşısı Cinayeti" romanı için tam yerinde. Bu anlatıyı besleyen kaynaklardan biri, onun Çukurova toprağından çektiği dil. İlgimi uyandıran ikinci noktaya değineceğim. Romanı okurken bir yere yazı düşmüşüm, şöyle: "Bir Kadirli toprağından bir romanlık gereç, bir sürü söylence, öykü, yüzlerce insan çıkarmak!" Gerçekten, Yaşar Kemal'deki vurucu özellik yaşantısının yöresinden, o Akçasaz bataklığından gölgeli bir roman ağaçlığı üretmesidir. O yöre, Çukurova'nın sınırlı bir kesiti, - Kadirli yöresi diyelim - bol bol pamuk, pirinç üretir, ne ki böyle sınırlı bir yöreden bir roman evreni üretmek büyük bir anlatıcıya, büyük bir yazara özgü yaratıcı bir iştir. Bu yaratıcılığın gizlerinden biri, Yaşar Kemal'deki, bir prizma gibi anlattıkça ışıyan, olaylara, insanlara döndükçe, renk renk yansıyan dildir, dildir ve bu dilin içinde kaynaşan, döllenen yaşama gücüdür. Bir yazgı yazarıdır Yaşar Kemal. "Orta Direk" için yıllarca önce yazdığımı, altını çizerek yineleyeceğim: O, romanın Sofokles'idir.

Derviş Bey, tarihsel yazgısıyla savaşan bir Türkmen kişisidir. Yazgısını döşeyen ölümdür. Ölmeyecek, bir gün öldürülecektir. Oba Tanrılarının yargısıdır bu, törelerin yargısıdır. Sofokles'çe bir yazgı çizgisiyle, bır gün şöyle bağırır çiftliğinde: "Beni hiç kimse, Akyollu Mustafa, hiç kimse öldü-

remeyecek. Ben kefeni dedem gibi yırtacağım. Tıpkı dedem gibi. Bana ölüye bakar gibi bakanın da boynunu koparacağım. Ben ölü değilim ve de ölmeyeceğim. Anladın mı Hatun, anladınız mı mendebur köylüler? Herkes herkesi öldüremez."

Roman, Türkmen Tanrılarının ölüme yargıladığı iki oba beyinin yazgılarının derin yatağında, coşkulu bir anlatım, tutkulu bir ateş ırmağıyla akar. Bu anlatıda ışılar, Yaşar Kemal'in Çukurova göğünden elediği yıldız sözcükler; çımgışmak, çaygara, ığranmak, yıldırdamak, ıhırcık, yalbırdamak, feldirdemek, yeynimek, efilti, çıvgın vb... Bu sözcükler, deyim atlarına binip binip dilin yaylasında yel olup giderler. Püsküllüoğlu sözlüğünden verelim bir örnek: İpil ipil etmek, ışınlar saçmak, parıldamak, pırıl pırıl ışık saçmak anlamına. Anlatısını, obalar Türkçesinin deyimlerine, atasözlerine dayayan, yazgı gibi dilini de halk bilgisi kaynaklarıyla deneyen Yaşar Kemal'in bu romanında da var bir güzel atasözü, bir Türkmen kocası sözü, Püsküllüoğlu da almış sözlüğüne: Kaba ağacın gürlemesi dal iledir. Dalı olmayan ağaç ses mi çıkarabilirmiş, çiçek mi verebilirmiş, yeşererek yaprak mı açabilirmiş? Bir halkın gürlemesi de, bir dilin ses vermesi de romancısı, yazarı, ozanıyladır, türkücüsü, masalcısıyladır. **Yaşar Kemal Sözlüğü**'nde bu gerçek "yıldırdıyor", pırıl pırıl ışınlar saçıyor.

Ceyhun Atuf Kansu (*Barış*, 30 Mart 1974)

BİR ŞAİRİN DERLEDİĞİ SÖZCÜKLER

Daha önce "Öz Türkçe Sözlük" adıyle yayımladığı bir kitapla şair Ali Püsküllüoğlu'yu dilci olarak da tanımıştık. Ali Püsküllüoğlu bu kez, Türk okuruna **Yaşar Kemal Sözlüğü**'nü armağan etti. İlki kadar yararlı, belki de ilkinden çarpıcı bir eser **Yaşar Kemal Sözlüğü**. Yazar, Yaşar Kemal'in romanlarında folklorik yapıtlarında okuyup geçtiğimiz, üzerinde dikkatle durmaya fırsat bulamadığımız sözcükleri, deyimleri, atasözlerini, ilençleri, sövgüleri, yergileri, alkışları, yakarıları ve daha nice söz sanatına ilişkin güzelliği bir araya getirmiş sözlüğünde... Edebiyatımız için çok yararlı bir çalışma, tekrar belirteyim.

Eleştiri dalının şiir, hikâye, roman ölçüsünde gelişmediğini sık sık yinelemişimdir. Ancak eleştirinin gelişmesi, kökleşmesi, okurla ilintisinde canlı, diri, kıvrak olabilmesi, herşeyden önce birtakım yan çalışmaları gerekli kılmaktadır. İşte A. Püsküllüoğlu'nun **Yaşar Kemal Sözlüğü** bu tür yan çalışmalardan. Yaşar Kemal'in ürünlerini baştan sona taramış hazırlayıcı; bellibaşlı sözlüklerimizde (kendisinin belirttiğince: Türkçe Sözlük, Büyük Türk Sözlüğü, Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi vb.) bulunmayan dil öğelerini toplamış, derlemiş, sıralamış. Düzenlemede adların, edatların, sıfatların, deyimlerin, mecazların önce anlamı benzeş karşılıkları veriliyor, sonra da Yaşar Kemal'in yapıtlarında nasıl kullanıldığı örnek cümlelerle saptanıyor. Batıda bir yazar için, özellikle yaygın ünlüler için bu soy çalışmalara rastlamak çok kolay. Ama bizim edebiyatımızda, yanılmıyorsam ilk kez böyle bir çalışma yapılmış. A. Püsküllüoğlu usta bir sözlük hazırlayıcısı. Bunu "Öz Türkçe Sözlük"ten de anlayabiliriz. İşini olura bırakmıyor, olurun sınırlarını zorluyor, sözcüklerin kavranmasında, okura iletilmesinde bazı örnekleri seçebiliyor. "Öz Türkçe Sözlük", Cumhuriyet dönemi edebiyatımızdan yüzün üzerinde yazarın örnek cümleleriyle zenginleştirilmiştir. (Üstelik bu yazarların bir bölüğü dil devrimine, dil özleşmesine, dilin zenginleşmesine karşı kimselerdir!) **Yaşar Kemal Sözlü-**

ğü'yse daha dar bir alanı tanıtıyor bize. Yaşar Kemal'in ürünlerindeki sözcükleri öğreniyoruz, bir arada görme olanağına kavuşuyoruz. Dilini zenginleştirmek, sözcük dağarcığını genişletmek isteyen herkesin başvuracağı, başvurması gerekli bir kitap **Yaşar Kemal Sözlüğü**. Bize hem bir yazarın dilsel dünyasını tanıtıyor, hem de o yazarla okur olarak, yakınlaşmamızı sağlıyor.

Dilimizi zenginleştiren, bu alanda gönüldenlikle çalışan öbür yazarlarımız için de böyle sözlük çalışmaları yapmalı. Kemal Tahir'in "Devlet Ana"sını hatırlıyorum ister istemez. O eserde, sözlüklerde bulamadığım, sayısız sözcükle karşılaşmıştım...

A. Püsküllüoğlu, bir yazarın nasıl inceleneceğini, subaşlarını tutmuş adlı sanlı eleştirmenlerimizden çok daha iyi biliyor. Dediğimi, **Yaşar Kemal Sözlüğü**'nün önsözünden seçtiğim şu cümlelerle açıklayayım: "Yaşar Kemal yapıtlarıyla bir coğrafya yaratmıştır. O coğrafyayla birlikte tarih, kişiler, folklor ve anlatım, dil ele alınmalıdır. Böyle bir çalışma için Yaşar Kemal'de sonsuz bir gereç bolluğu vardır." Az önce söylediğim gibi, Batıda bir yazarı incelemek isteyen eleştirmenin eli altında bulunmaktadır bu tür çalışmalar. Kafka'yla Cervantes arasındaki, "Şato"yla "Donkişot" arasındaki ilişkileri, bağları ile irdelemiştir batılı incelemeci. Edebiyatın sosyolojisini zengin, bereketli anılara kaydedebilmiştir... Bizde eleştirmen bir yapıtı sevip sevmediğini açıklamakla yetinir. Okuru zorlamaz, okura yol açmaz. Okur, yazarla ilintisinde bir başına bırakılmıştır. Evet, Yaşar Kemal'in coğrafyası çizilmelidir, Kemal Tahir'in romanlarındaki tarihsel dönemler belirlenmelidir, Orhan Kemal'in insanlarındaki ruhsal yapı açıklanmalıdır. A. Püsküllüoğlu, alçak gönüllü bir çalışmayla ilk adımı attı. Gerisinin de geleceğini umalım.

Yaşar Kemal Sözlüğü'nde, daha şimdiden kullanmak istediğim nice sözcük var. Özellikle bitki, çiçek, yemiş adları. Türk halkının ince beğenisini, duyarlığını yansıtan sözcükler bunlar. Yaşar Kemal, bir Türk yazarı olarak, onları eserlerine serpiştirmiş. A. Püsküllüoğlu'nun hazırladığı sözlük, kişiyi, dilimiz üzerinde yeniden eni konu düşünmeye itiyor.

A. Püsküllüoğlu, bu ürünüyle, Türk diline katkıda bulunmaktadır.

Selim İleri (*Yeni Ortam*, 10.4.1974)

YAŞAR KEMAL SÖZLÜĞÜ

Romanlarda ve öykülerde yer alan şive öykünmesi, yerel sözcüklerin kullanılması zaman zaman ele alınır ve hatta bazen uzun uzun tartışılır. Hiçbir yazar, doğup büyüdüğü kentin ya da yörenin bazı sözcüklerinden kurtulamaz; onları yazılarında kullanmadan duramaz. Kaftancıoğlu, Yelatan adlı romanında Kars'ın Hanak köylerinde kullanılan yerel sözcükleri bol bol kullanmıştı. Yaşar Kemal de doğup büyüdüğü yörelerin bazı sözcüklerini romanlarında kullanmıştır. Onun romanlarını okurken bu sözcükler takılır zaman zaman usumuza ve ne olduğunu araştırırız. O bölgeden yetişen Ali Püsküllüoğlu'na sorduğum bazı sözcükler üzerine, bir sözlük hazırladığını söylemişti bana. Yaşar Kemal'in romanlarında yer alan bu sözcükleri tarayıp ortaya çıkaran Püsküllüoğlu, sonunda **Yaşar Kemal Sözlüğü**'nü yayımladı.

Püsküllüoğlu'na göre, "Yaşar Kemal, bölgesel dil öğelerini ortak dilin malı yapmıştır. Yapmıştır ya, bu sav şimdilik görece bir sav olarak değerlendirilebilir. Öyledir de: Çünkü, Yaşar Kemal gibi bir ortak dil yazarının bütün yapıtlarında kullanılmış olmasıyla bölgesel sözler ortak dile girmiş sayılmak gerekir. Öte yandan, şimdilik bu sözlere yalnızca Yaşar Kemal'de rastlanır olmasıyla da bölgesellik yürürlüktedir." İşte, bu sözlük, bölgesel sözcüklerin sözlüğüdür.

Püsküllüoğlu, sözcükleri ve deyimleri almış, onların anlamını yazmış ve sonra da aldığı romandan ilgili cümleyi de örnek olarak vermiştir. Yaşar Kemal'in romanlarında ortak yazı diline aktarmak istediği sözcükler ve deyimler böylece, onları bilmeyenler için anlam kazanmış, ortak yazı dilinde yerlerini almış olmaktadır. Ancak, bazı deyimlerin ("ödü kopmak" gibi) yaygın olduğunu belirtmek isteriz. Bu arada, bazı sözcük ve deyimlerin de, onları bilen biri tarafından yapılan derlemede ortak kabul edilebileceği tehlikesi olduğunu belirtmek isteriz. Bu yönden, başka okurların da derlemelerinden yararlanmak gerekir kanısındayız.

Muzaffer Uyguner (*Türk Dili*, Şubat 1975)

HALK DİLİNDEN YAZI DİLİNE

Fakir Baykurt, On Binlerce Kağnı adlı yapıtının girişinde şöyle diyor: "Okumuşun okumamışın, köydekinin kenttekinin, yaşlının gencin, varsılın yoksulun, çoğunluğun; kolayca anlayabileceği "ortak dil", sadece türetme yoluyla canlandırılamaz. Sadece türetme yolunda inat edildikçe dilimizin tıkızlığı zamanlar boyunca uzayıp gidecektir. Türetme yoluyla dilimize bugünkünden daha çok sözcük kazandırsak da bu tıkızlık gitmez. Dil, sadece sözcük çokluğuyla canlanmaz, serpilmez. Bu sözcükleri halk arasındaki tadıyla kullanmadıkça her değişik duruma ve anlama göre sözdizimine gerekli incelik ve çevikliği getirmedikçe, çoğunluğun anladığı ve tat aldığı o ortak dile erişilemez. Halktır dilin anası, doğuranı doyuranı, emzirip erdireni, erdirip olduranı..."

Doğrudur. Dil devrimimizin uygulama işinde de böyle olmuştur bu. Salt türetmeyle yetinilmemiş, halk ağzının bereketli kaynağına gidilmiştir. Yüzyıllar boyunca bu kaynağın ürettiği masallar, öyküler, söylenceler, türküler, tekerlemeler inceden inceye taranmış, derlenen binlerce güzel söz ortak dile katılmıştır. Diyebiliriz ki dilimizin söz varlığı serpilip gelişmişse, türetmeden, yeni yaratımlardan çok; halk diline yönelmeyle olmuştur. Terimler bir yana bırakılırsa, sözlüğümüzdeki büyük değişimin içinde yeni türetilerin sayısı, halk ağzından derlenenlere oranla oldukça sınırlıdır.

Halktır dilin yaratıcısı. Bu gerçek, dil devrimimizi yönlendiren ana düşüncelerden biri olmuştur. Yazarlarımız, ozanlarımız için de bir kılavuz. Yapıtlarını, yaratılarını oluştururken halkın dil toprağına basıyorlar ayaklarını. Deyişlerini, o toprağın ürünü olan, bugüne değin yazıya ağmamış bin bir güzel sözle biçimlendiriyorlar. Böylece yıllar yılı ağızlarda kalmış ya da yöreselliğin, bölgeselliğin sınırını aşamamış sözcükleri, deyimleri, atasözlerini gün ışığına çıkarıyorlar ortak dilde. Halk diliyle yazı dilini birbiri içinde eritiyorlar.

Ali Püsküllüoğlu'nun hazırladığı **Yaşar Kemal Sözlüğü** değindiğimiz olgu açısından ilginç bir çalışma. Yöreselliğin, bölgeselliğin sınırları içinde kalmış söz değerlerimizin ortak dile geçişini Yaşar Kemal'in yapıtlarından

yaptığı taramalarla tanıtlıyor Püsküllüoğlu. Şöyle belirtiyor ereğini: "Yaşar Kemal'in okuru, onun Karacaoğlanlığına kapılır, kullandığı sözcüklerin, deyimlerin, atasözlerinin, ilençlerin, sövgülerin, yergilerin, alkışların, yakarıların üzerinde durmadan okur. Oysa Yaşar Kemal, o tatlı anlatımının akışına nice bölgesel sözler, deyimler, söyleyişler katmıştır. Şu var ki, Yaşar Kemal o bölgesel sözleri bir ortak dil sözü düzeyine çıkarmıştır. Onun için okur anlamasa bile anladığını sanır, pek ayrımında olmaz bu sözlerin... Yaşar Kemal gibi bir ortak dil yazarının bütün yapıtlarında kullanılmış olmasıyla bölgesel sözler ortak dile girmiş sayılmak gerekir. Öte yandan, şimdilik bu sözlere yalnızca Yaşar Kemal'de rastlanır olmasıyla da bölgesellik yürürlüktedir..."

Nelerdir Yaşar Kemal'in, ortak dile kattığı bölgesel sözler? Üç öbekte toplayabiliriz bunları: Sözcükler, deyimler ya da deyim nitelikli sözcükler, atasözleri. Her biri abecesel düzen içinde tanımı ve tanıtlarıyla gösterilmiş sözlükte. Tanımlar ve tanıtlar sözcüklerin anlam yüklerini somutlandırmaktadır. Öte yandan bu yöresel söz değerlerinin, ortak dilin akışına nasıl katıldığını da göstermekte. Bu yönden bu küçük sözlük, halkın dil kaynağından yararlanmanın yollarını da aydınlatıyor bir ölçüde.

Nasıl yararlanıyor Yaşar Kemal halkın dil kaynağından? Tümcelerinin dokusuna yerel sözcükleri sindirerek. Şu örneklerde olduğu gibi: **Abov** (şarkı sözü), **alıştırmak** (yakmak), **alaçık** (geçici konut), **belek** (kundak), **belik** (saç örgüsünün her biri), **bük** (sık ve çoğunlukla işe yaramaz bitkilerden oluşan geniş alan), **cikilti** (böceklerin ya da kuşların çıkardığı ses), **çağşak** (dere, çay, ırmak ve genellikle pınarlarda bulunan, aşınarak bilye gibi olmuş taş), **çangal** (dal, dal budak), **çımgışmak** (ürpermek, uyuşmak), **delimsek** (delice davranışları olan), **dizleme** (tozluk), **elci** (ırgat sağlayan ve ırgat başılığı yapan kimse), **gölek** (küçük su birikintisi), **ışkın** (yeni sürmüş küçük dal ya da yaprak), **koygun** (yoğun), **ötürgen** (sürgüne tutulmuş kimse), **umucu** (yakarıcı, dileyici, bir şey bekleyen), **venildemek** (köpek yavrusunun havlaması)...

Yerel sözcüklerin yanı sıra yerel deyimleri de seçerek: **Ağız dalaşı, alnının çatı, ayrı baş çekmek, bağır döğmek, başak etmek, bin yılın bir başı, bir topak olmak, çokur çokur olmak, deriyi tuzlamak, döküm saçım, dünyaya direk çakmak, gözden ırmak, içi alıp alıp vermek, imi timi yitmek, karanlık kavuşmak, karnı yememek, kurdun ağzına kan değmek, ocağı batmak, ot vurmak, pampal pampal açmak, tavşan öldüye vurmak,**

umsunuk olmak... gibi.

Sözcükler, deyimlerle birlikte atasözlerini de anlatım öğesi olarak kullanmak: **"Aha altında er yatar", "ağır taş batman döver", "düşmanın karıncaysa da hor bakma", "etme bulursun, yatma ölürsün", "göl yerinden su eksik olmaz", "ırak yerin davulu koygun öter", "kaba ağacın gürlemesi dalı iledir", "kancıkla çıkma yola, başına gelir bela", "yiğidin anası çabuk ağlar"**...

Halk diliyle yazı dili bütünleşmesinin değişik boyutlarını somut örneklerle sergiliyor **Yaşar Kemal Sözlüğü**. Dilimizdeki büyük değişmenin daha çok bu yönde olduğunu gösteriyor. Şundan ki yazınımızla coğrafyamız tam bir kucaklaşma düzeyine ulaşmıştır bugün. Halkla kan bağını koparmayan, halkının sözcüsü olma bilincini taşıyan romancılarımız, öykücülerimiz, ozanlarımız ülkemizin türlü bölgelerini diliyle, yaşantısıyla yazılaştırma çabasındadırlar. Yaşar Kemal gibi onların da ayrı ayrı sözlükleri yapılırsa daha da belirginleşecektir bu gerçek.

Emin Özdemir (*Türk Dili*, Ocak 1976)

SÖZLÜK

BU SÖZLÜK İÇİN
YAŞAR KEMAL'İN TARANAN YAPITLARI

AĞRIDAĞI EFSANESİ, Cem Yayınevi, İstanbul 1970, birinci baskı.

AL GÖZÜM SEYREYLE SALİH, Toros Yayınları, İstanbul 1983, üçüncü baskı.

BİNBOĞALAR EFSANESİ, Cem Yayınevi, İstanbul 1971, birinci baskı.

BÜTÜN HİKAYELER (Teneke, Sarı Sıcak ve Öteki Hikâyeler), Ararat Yayınevi, İstanbul 1967, birinci baskı.

ÇAKIRCALI EFE, Ararat Yayınevi, İstanbul 1972, birinci baskı.

DEMİRCİLER ÇARŞISI CİNAYETİ, Cem Yayınevi, İstanbul 1973, birinci baskı.

DENİZ KÜSTÜ, Toros Yayınları, İstanbul 1982, ikinci baskı.

FİLLER SULTANI İLE KIRMIZI SAKALLI TOPAL KARINCA, Toros Yayınları, İstanbul 1983, üçüncü baskı.

HÜYÜKTEKİ NAR AĞACI, Toros Yayınları, İstanbul 1982, birinci baskı.

İNCE MEMED 1, Ararat Yayınevi, İstanbul 1967, yedinci baskı.

İNCE MEMED 2, Ant Yayınları, İstanbul 1969, birinci baskı.

İNCE MEMED 3, Toros Yayınları, İstanbul 1984, birinci baskı.

İNCE MEMED 4, Toros Yayınları, İstanbul 1987, birinci baskı.

KALE KAPISI (Kimsecik 2), Toros Yayınları, İstanbul 1985, birinci baskı.

KİMSECİK I (Yağmurcuk Kuşu), Tekin Yayınevi, İstanbul 1980, birinci baskı.

KUŞLAR DA GİTTİ, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978, birinci baskı.

ORTADİREK, Ant Yayınları, İstanbul 1968, ikinci baskı.

ÖLMEZ OTU, Ant Yayınları, İstanbul 1968, birinci baskı.

ÜÇ ANADOLU EFSANESİ, Ant Yayınları, İstanbul 1969, ikinci baskı.

YER DEMİR GÖK BAKIR, Ant Yayınları, İstanbul 1968, ikinci baskı.

YILANI ÖLDÜRSELER, Cem Yayınevi, İstanbul 1977, ikinci baskı.

YUSUFÇUK YUSUF, Cem Yayınevi, İstanbul 1975, birinci baskı.

AÇIKLAMALAR

* Sözcüklerin dilbilgisinde hangi söz bölüğünden oldukları kısaltmalarla gösterilmiştir. Ancak, mastar durumundaki sözcüklerde buna gerek görülmemiştir.

* Madde başı sözcükler, atasözleri ve deyimler siyah, bunların tanımları düz harflerle dizilmiş, Yaşar Kemal'den alınan tanık cümlelerde italik yazı kullanılmıştır. Tanık cümlelerde geçen sözcükler, atasözleri ya da deyimler ise, beyaz harflerle gösterilmiştir.

* Sözcüklerin hangi söz bölüğünden olduklarını gösteren kısaltmalar düz yazıyla dizilmiştir.

* Yaşar Kemal'den alınan tanık cümleler, kimi zaman, yer tutmasın diye kısaltılmıştır. Böyle durumlarda, tanık cümlenin baş yanı alınmamışsa cümle küçük harfle başlatılmış, ortadan atlama yapılmışsa yeri üç nokta ile gösterilmiştir. Sondan atlanan sözcüklerde de bu yol tutulmuştur.

* Tanık cümleler alınan yapıtların adlarının kısaltmaları ayraç içinde ve tanık cümlelerin bitiminde verilmiştir. Bu kısaltmaların yanındaki rakamlarsa, o cümlenin alındığı sayfayı gösterir.

KISALTMALAR

a.	ad
AGSS	Al Gözüm Seyreyle Salih
ay. bkz.	ayrıca bakınız
ata.	atasözü
AE	Ağrıdağı Efsanesi
BBE	Binboğalar Efsanesi
BH	Bütün Hikayeler (Teneke, Sarı Sıcak ve Öteki Hikâyeler)
bkz.	bakınız
ÇE	Çakırcalı Efe
DÇC	Demirciler Çarşısı Cinayeti
DK	Deniz Küstü
dey.	deyim
FSTK	Filler Sultanı ile Kırmızı Sakallı Topal Karınca
HNA	Hüyükteki Nar Ağacı
i.	ilgeç (edat)
İM 1	İnce Memed 1
İM 2	İnce Memed 2
İM 3	İnce Memed 3
İM 4	İnce Memed 4
YK	Yağmurcuk Kuşu (Kimsecik 1)
KDG	Kuşlar da Gitti
KK	Kale Kapısı (Kimsecik 2)
mec.	mecaz
O	Ortadirek
ÖO	Ölmez Otu
s.	sıfat
ÜAE	Üç Anadolu Efsanesi
ün.	ünlem
YDGB	Yer Demir Gök Bakır
YÖ	Yılanı Öldürseler
YY	Yusufçuk Yusuf
zf.	zarf

A

aba altında er yatar (ata.) giysi kişiliği belirlemez, kaba saba giysinin altında da yiğit kişi bulunabilir.
Ali, tok bir sesle: "Belli olmaz," dedi. "Belki olabilir. Aba altında er yatar *derler." (YDGB, 254)*

abara (a.) su değirmenlerinde, suyun hızla akışını ve dolayısıyla basınç kazanmasını sağlayan, tahtadan yapılmış, huni biçimindeki su yolu, ki sekiz, on metre uzunluğundaki bu su yolundan düşen sular, altta "per" adı verilen bir düzeneği işleterek taşın hızla dönmesini sağlar.
Değirmenin abarasından *akan suyun kuvvetli düşüşü patlıyor, gecenin karanlığına yayılıyordu. (İM 1, 251)*

abov [abo] (ün.) aman, amanın gibi, şaşkınlık anlatmak vb. için kullanılan bir sözcük.
"Abooov, *kurbanınız olayım, ocağınız batmış da haberimiz yok."(KK, 149)*

ağır taş batman döver (ata.) kişi ağırbaşlı olmalıdır, ağırbaşlılık her zaman iyidir, ağırbaşlılık erdemliliktir.
Ağır taş batman döver *kabilinden, hiç ağzını açmıyordu. (ÇE, 61)*

ağıt yakmak (dey.) ölen bir kimsenin iyi hallerini ve ölümden duyulan acıyı sayıp dökerek ezgili bir biçimde ağlamak.
Üç gün sonra karısı, Kır İsmail'in kızı ağlamağa, ağıt yakmağa *başlayacak, sonra da Sefer'in imi timi bellisiz olacak. (ÖO, 81)*

ağız (a.) olgunlaşan pamuk kozalarının toplanma işleminin her biri, ki bir tarlada, toplama vakti gelen yani açan kozalar toplanır, buna "ilk ağız" denir; bir süre geçince kalan kozalar açar, onlar da toplanır, buna da "ikinci ağız" denir. Böyle böyle, bir tarladan üç ağız, dört ağız

pamuk kozası toplanır.
"Bunun ikinci ağzı *da birincisi gibi olacak. Dön arkana da ilk topladığımız yerlere bak. İlk* ağız *gibi açmış." (ÖO, 315)*

ağzı aşağı (zf.) yüzü yere gelmek üzere, yüzükoyun.
Oraya, toprağa ağzı aşağı *uzandı. (O, 34)*

ağzı ayrık kalmak (dey.) umulmayan, beklenmeyen ya da oluş yolu anlaşılmayan bir olgu karşısında düşünce karışıklığı geçirmek, beğenme ile karışık şaşma duygusu geçirmek.
"Diyor ki, Memed, Kerimoğlu'nun çadırının içini görünce ağzı ayrık kaldı." *(İM1, 196)*

ağzı koyun (zf.) yüzü üstüne, yüz üstü, yüzükoyun.
Sonra bir yolun ortasına ağzı koyun *düştü kaldı. (YY, 333)*

ağzı yukarı (zf.) sırtı yere gelmek üzere, sırt üstü.
Yorgun Memed, gitti güneşin alnına ağzı yukarı *uzandı. (İM1, 51)*

akarak (a.) su yolu.
Pınarın akarağı *sel sularıyla birleşmiş... (İM3, 455)*

aklına tıp etmek (dey.) birden aklına gelmek.
Bir gün, gene böyle dikilmiş, sıcağın altında şakır şakır terler, yağız atın yerini düşünürken, aklına tıp etti. *(İM2, 368)*

alaçık [ya da **alayçık**] (a.) üzeri dal ya da eğreltiotu gibi bitkiyle kaplanmış çadır biçimindeki geçici konut, ki yazın yaylalarda oturmak için yapılır.
"Tenekeleri, yatakları sel götürdüydü. Alaçıkları, *çadırları... Köylüyü bu beladan kim kurtardıydı?" (O, 53)*

Aladağ'dan serin (dey.) çok sakin, soğukkanlı.
Kasım'sa Aladağ'dan serin*di, dingindi. (İM3, 686)*

alaf (a.) yanan ve ışık veren şeylerin türlü biçimlerde uzanan dili, yalım.
"Dağ gibi de alaf *almış, yalıma kesmiş yüreğim var." (O, 356)*

ala keçi can derdinde, kasap yağ derdinde (ata.) başkalarının büyük dokuncası karşısında kendi küçük dokuncasını ya da çıkarını düşünenler için sitem olarak söylenir.
"Halil Emmi Allahını seversen kes de azıcık konuşalım. Millet buraya müzakereye geldi. Ala keçi can derdinde, kasap da yağ derdin-

de."*(O,38)*

alıp yatırmak birdenbire, hızla koşup, yitip gitmek, kaçıp gitmek.
Bir tilki, şaşkınlıkla onlara baktı, uzun, kırmızı kuyruğunu savurdu, aldı yatırdı. *(İM4, 94)*

alıştırmak tutuşturmak, yakmak.
"Atlı hıltanlığı dört yandan alıştırdı, *ben yanmadım." (BBE, 171)*

Allah... diş versin de tırnak vermesin (dey.) eline fırsat geçince her şeyi yapabilecek kişiler için, "Tanrı ona fırsat vermesin!" anlamına söylenir.
"Ben şu ömrümde canavar gördüm ama şu bizim Vayvay köyü gibi canavar görmedim. Allah onlara diş versin de tırnak vermesin."*(İM2, 523)*

alloş [allooş...] çekmek (dey.) çok sevinmek, çok sevindiğini "allooş" diye, sözcüğü uzatarak açığa vurmak.
Onun arkasından öteki çocuklar da alloş*larını çektiler. (KK, 78)*

alnının çatı (dey.) alnının tam orta yeri.
"Alnının çatı*sına, gözlerinin orta yerine tuuuu, der, tükürürüm."(ÖO, 101)*

altı astarı (dey.) olup olacağı.
"Hepsi bir can. Altı astarı *bir can! Veriniz biter." (YDGB, 270)*

angılamak anımsamak.
Osmanca'nın o günleri angılaması*, onu azıcık sevindirmişti. (O, 105)*

angıt (a.) ördeğe benzer bir yaban kuşu, angut.
"Ana," dedi, "korkma, ben angıt *kayalığına gideceğim..." (KK, 183)*

amanı bilin mi? [amanı bilir misin?] (dey.) "çok yalvarırım, çok rica ederim" anlamına.
"Amanı bilin mi! Amanı bilin mi, *kardaş!" (BII, 25)*

asıl azmaz, yol tezikmez (ata.) "Yol nasıl yitip gitmez bir yere ulaşırsa, kişi de soyunu sürdürür, soyunun özelliklerini taşır" anlamına.
Bu Taşbaşoğlu'nun büyük atası işte bu Taşbaş Lokman'dır. Asıl azmaz, yol tezikmez. *(YDGB, 247)*

atlar tepişir arada eşekler ölür (ata.) güçlüler arasındaki kavgaya karışmamak gerektiğini anlatır.

"Benim sana diyeceğim, sen fıkara bir adamsın, karışma bu Beylerin, Ağaların işine, nene gerek oğlum, atlar tepişir arada eşekler ölür." *(DÇC, 394)*

attığı taş dediği kuşu vurmamak (dey.) amacına ulaşamamak, istediği olmamak.

Olmamıştı, attığı taş dediği kuşu vurmamıştı *işte. (AGSS, 219)*

avur zavur (dey.) kuru gürültü.

Nişanlı, ateş saçıyordu. Avur zavuru *köyü tutmuştu. (İM1, 111)*

ayağını mercimek kütüğüne dayamak (dey.) ayak diremek, herhangi bir tutumda saplanıp kalmak.

Kürt, ayağını mercimek kütüğüne dayamış, *olmaz da olmaz diyor. (BH, 25)*

ay'ışlığı [ayı ışlığı] (a.) iki elin işaret parmakları ya da bir elin işaret parmağıyla serçe parmağını birleştirip ağıza götürerek çıkarılan ince ve keskin ışık.

Cabbar iki parmağını ağzına sokup, kuvvetli, uzun bir ay'ışlığı *çekti. (İM1, 195)*

ay otuz hafta yedi (dey.) sık sık, pek sık.

Ay otuz hafta yedi, *bir ay geçmiyor ki Keklikoğlu bir at göndermesin... (İM3, 538)*

azılı (s. ve a.) domuz.

"Yetiş, ha kocamış azılı, *yetiş!" (O, 58)*

B

bağır döğmek (dey.) pişman olmak.
"Bir gün gelir de düş görmeğe başlarlarsa, bakacaklar ki sen yoksun. O zaman taşlar alıp bağırlarını döğecekler *ama, sen o zaman bir kuş olmuş kafesinden uçmuşsundur." (O, 374)*

bastık (a.) pestil.
İsterseniz dükkândan da herkese bastık, *hurma alırım. (YK, 23)*

başak etmek (dey.) buğday biçilip toplandıktan sonra tarlada arta kalan başakları toplamak.
"Bir bereketli olacak ki, topraktan yardan çoğunu kaldıramayacak Çukurovalı. Biz de yerde kalanı başak edeceğiz."*(O, 144)*

başı göğe değmek (dey.) çok sevinmek, sevinçten uçmak.
İlk günlerde sevinçlerinden başları göğe değdi. *(BH, 11)*

başı kayısı olmak (dey.) kendi derdiyle uğraşmak, kendi başının kaygısına düşmek.
"Körolası," diyordu, "ne istiyorsun oğlandan? Oğlan zaten başı kayısı olmuş. *Bir de senin derdin." (İM1, 443)*

başına çökmek (dey.) [bir kadının] zorla ırzına geçmek.
Biriyle karşılaşır da, ıpssız dağda, ya biri başına çöküverirse *avradın? (O, 137)*

belek (a.) kucak çocuğunu sıkı sarıp bağlamaya yarayan bezler takımı, kundak.
"Çoluğa çocuğa, belekteki *bebelere, Çukurova'nın ak pamuğuna da eyvallah!" (O, 397)*

beli bıkını kırılmak (dey.) her yanı ağrımak.
"Her adım attıkça belim bıkınım kırılıyor." *(O, 15)*

berdi (a.) düz, ince, uzun ve dayanıklı olan yaprakları hasır örmeye yara-

yan ve bataklıklarda yetişen bir tür saz, sazotu, hasırotu. (Latince adı: Juncur arabicus)

Berdi*lerin tozakları gün gibi ışık saçarak dökülürdü sulara. (İM1, 311)*

berdilik (a.) berdilerle kaplı alan.

Kurumuş, toprağa yapışmış mor çiçekler silme, karşıdaki kapkara kesilmiş berdiliğe *kadar uzanıyordu. (İM2, 372)*

berkiştirmek sağlamlaştırmak, sıkılamak, pekiştirmek.

Memed: "Kulluk bitti," diye berkiştirdi. *"Ölünceye kadar bu toprakları bekleyeceğim." (İM1, 349)*

bıkın bkz. **beli bıkını kırılmak.**

bider (a.) tohum, tohumluk için ayrılmış tahıl.

Bider*in tümü çürümüş. (HNA, 6)*

bin yılın bir başı (dey.) pek seyrek olarak, kırk yılda bir.

"Zala, bin yılın bir başı *mal sahibi oldun, onu da benim yüzümden yerlerde çürütme, der." (BH, 91)*

birem birem tek tek, bir bir.

"Sonra da yalıdaki taşlı tarlanın taşını birem birem *ayıklarım..." (İM1, 214)*

bir hoş bakmak (dey.) yabansı yabansı, şaşkın şaşkın bakmak.

Çocuk onlara bir hoş *pel pel baktı. (İM1, 16) ay. bkz.***pel pel bakmak.**

bir iplik çeksen kırk yama [ya da **yaması] dökülür** (dey.) iyice yoksullaşmışlığı anlatmak için kullanılır.

...büyük kıtlıklarda bile hiçbirisinin kılığı böyle hırpani, böyle bir iplik çeksen kırk yama dökülür *olmamıştı. (YDGB, 115-116)*

bir kımık (s.) küçücük.

"Ağa, o bir kımık *çocuktur," diyebildi. (İM1, 61)*

bir topak olmak (dey.) ayaklarını karnına çekerek, kollarını ve başını da onlara kavuşturup anne karnında yatar gibi bir durum almak.

...hoop diye ambarın içine atladı, yatağa girdi, yorganı başına çekti, bir topak oldu. *(YDGB, 50)*

bol bolamadı (dey.) pek bol.

"Dikenlidüzü bir bu yıl aç kalmadı. Bir bu yıl, bol bolamadı *ekmek ye-*

di." (İM1, 462)

bostan hoyuğu (dey.) korkuluk, kuşları ürkütüp yaklaştırmamak için tarlaya dikilen kukla.

"Sen," dedi, "sen bostan hoyuğu *musun? Sen nesin ef ndi ağa?" (ÜAE, 275)*

boydak (s.) elinde, sırtında hiçbir ağırlık bulunmadan, bir başına, kendi ağırlığıyla.

Bu kadar yorgunluktan, tükenmişlikten sonra o yokuş çıkılır mı? Sağlam, delikanlı adam boydak *çıkamaz... Ali nasıl çıkar? (O, 307)*

boz adam (s.) sıradan, halktan biri; varsıl olmayan kimse.

Öteki, boz adam*ların çocuklarından ne farkı vardı onların? (YY, 281)*

buğasak [boğasak] (s.) boğaya çekilme zamanı gelmiş (inek).

Buğasak *gibi peşinde. (BH, 253)*

bunca bu kez.

*Memed: "Söylenme Çavuş," diye bağırdı. "*Bunca *seni vuracağım. Şimdiye kadar vurmadım.* Bunca *vuracağım." (İM1, 447)*

bunda bu kez.

Kalabalık yorgun, bitkin, umutsuz, neşesiz, sallana sallana geri döndü. Bunda *çocuklar arkada kalmışlar, oyunlarına dalmışlar, oynaya oynaya geliyorlardı. (İM1, 39)*

bkz. **bunca.**

burcu bulanmak (dey.) üzülmek, ağlamsı olmak.

Ses, dua birbirine karışınca. Meryemce'nin burcu bulandı, *taştı. (O, 269)*

büklük (a.) bük.

Gün ışır ışmaz, köy tarafından Anavarza'ya, büklüğe *doğru bir çığlık gelmeğe başlamıştı. (İM1, 306)*

C

cangama (a.) yüksek sesle yapılan **ağız kavgası.**
Köylüler bir olunca biter. Düğün demek, döğüş cangama *biter. Köylü birliğine can kurban. (O, 251)*

canı cesedinden üzülmek (dey.) pek çok yorulmak.
"Ben öldüm işte. Canım cesedimden üzüldü. *Bir adım, bir tek adım atamam." (O, 425)*

cartlağı çekmek (dey.) ölmek.
"Bu gece değilse yarın gece cartlağı çekeceksin *aslanım." (BBE, 188)*

car ummak (dey.) yardım ummak, çare ummak.
"Ben de sizden car umdum. *Ve de bizim köylü akıllıdır sandım." (YDGB, 103)*

cehennemin zıbarası (dey.) "cehennemin tam ortası" anlamına bir ilenç sözü.
Kadın: "Git," dedi, "cehennemin zıbarasına." *(İM1, 268)*

celfin a. (dişi) piliç.
daha size ne yapayım ki, yolunmuş celfin *bile getirdim.(YK, 204)*

cıbıldak tere batmak (dey.) sırılsıklam ter içinde kalmak, çok terlemek.
Yorulmuş, cıbıldak tere batmıştı. *(AGSS, 180)*

cıcığı çıkmak (dey.) sırılsıklam olmak, çok ıslanmak.
Bir anda ikimiz de sırılsıklam olduk, cıcığımız çıktı. *(DK, 87)*

cığılamak cığıl cığıl akmak, duyulur duyulmaz bir ses çıkararak akmak.
Kanı cığılayarak *aktı gitti, ırmağa döküldü. (YK, 402)*

cığıldamak bkz. **cığılamak.**
Selim balıkçı... aşağıdaki mahalle çeşmesine gitti, su cığıldayarak *akıyordu... (DK, 313)*

cımcık (s.) az bir şey, azıcık, pek az.
İlaç için arasan bir cımcık *bulamazsın. (YK, 257)*

cıngır (a.) bir tür yırtıcı kuş.
köylülerin cıngır *dedikleri... yırtıcı bir kuştu. (YK, 205)*

cıpıldak bkz. **cıbıldak tere batmak**
bütün bedeni cıpıldak *suya batmıştı. (YY, 613)*

cırlavuk (a.) erkeği yazın, karnının altındaki özel bir örgenden kesik kesik ve hep bir örnekte ses çıkaran bir böcek, orakböceği, ağustosböceği.
Cırlavuk *böcekleri bir an ötmeğe başladılar, sonra hemen kestiler. (ÖO, 418)*

cırtmak tırmalamak, tırnaklarıyla çizmek; (çalı için) çizmek.
"Anan yola yıkılmış, şu aşağıda inildeyip duruyor. Emekler, toprağı cırtar *gördüm onu." (O, 430)*

ciğersiz (s.) olmayacak şeylerden korkan, yüreksiz, korkak.
"Avrattan ciğersiz*ler sizi!" (BH, 54)*

cikilemek (kuş, böcek) cikil cikil ses çıkarmak, uğultu halinde ve cik cik cik diye ötmek.
Öteden, belli belirsiz denizin sesi geliyor, gece cikiliyor, *Yeşilköy'e inen uçakların uğultusu bu seslere arada bir karışıyordu. (DK, 308)*

cikilti (a.) böceklerin ya da kuşların çıkardığı ses.
Ortalıkta çıt yoktu. Gecenin cikiltisi *bile yoktu. (O, 239)*

cilpirti (a.) çit örmede ve yakacak olarak kullanılan bir çeşit çalı.
"O arayı da cilpirti *çalıları almıştır." (İM1, 77)*

cilpirtilik (a.) cilpirtilerle kaplı alan.
Cilpirtiliği *geçince kasabanın ilk evleri göründü. (İM1, 77)*

cip (s.) çokluk, aşırılık anlatır: "Pek", "çok" gibi.
"Avratların yaşlılığı da cip *beter oluyor." (İM1, 276)*

cipil cipil (s.) [su için] pek sığ, derinliği pek az.
Delice bir sudur. Kayadan kayaya sıçrar, köpüklenir. Burada durgundur. Ovaya bir göl gibi yayılmıştır. Ayak bileklerine kadar bile çıkmaz. Cipil cipil... *" (İM1, 359)*

cöbel (a.) iki duvar arasındaki girinti ya da (dışardan bakılınca) çıkıntı, köşe.
İsmail'in dayısıgilin evi köyün ortarağında, kamıştan örülmüş, üstü ot, sağ cöbeli *içeri doğru yanılmış bir hağdu. (BH, 87)*

Ç

çağşak (a.) dere, çay, ırmak ve genellikle de pınarlarda bulunan, aşınarak bilye gibi olmuş taş.
"Ulan otursana gül gibi, buz gibi sulu, ak çağşaklı *pınarı olan köyünde." (ÖO, 89)*

çalık (s.) deli, delimsi; cin çarpmış.
Ali gülümsüyordu. Elif hiç onu böyle görmemişti. Tam çalıklar *böyle, gözlerinin anlamı silinmiş gülümserler. (O, 220)*

çalınmak sevdalanmak, vurulmak, tutulmak.
Salih büyülüydü, dünyaya çalınmıştı. *(AGSS, 54)*

çaltak (a.) budak.
Bu yaşa gelmiş bu kocaman, çaltaklı *bir ağaç köküne benzeyen elli adamın gözleri kadar, elleri kadar, duruşu kadar hiçbir şey... onu etkilememişti. (YK, 395)*

çaman (a.) közde pişirilmek üzere hazırlanmış et, közde pişirilen et.
İplerin üstüne çaman *edip ceren etlerini sermişti. (YK, 425)*

çangal (a.) dal, dal budak.
Bu kayalıklarda hemen hemen hiçbir hayvan yoktur. Yalnız, o da çok seyrek, akşam vakitleri, keskin bir kayanın sivrisinde boynuzlarını, büyük çangallı *boynuzlarını sırtına yatırmış bir geyik, bacaklarını gerip, sonsuzluğa bakarcasına durur. (İM1, 9)*

çangallı (s.) dallı budaklı.
Büyük çangallı *boynuzlarını sırtına yatırmış bir geyik... (İM1, 9)*

çapıt (a.) eski bez parçası.
"Bir yanda kendi yatıyor, bir çapıt *içinde, bir halbının üstünde, bir yanda çocuk." (BH, 91)*

çarpana (a.) işlenmiş, ince ve kara deri, ince kösele.
Beyler bu kadar çalışmazlar... böyle senin gibi çingene çarpanasına *dön-*

mezler... (YK, 458)

çat "orta yeri" demek olup alnının çatı deyiminde geçer.
Arap, taşı alnının çatısından *yedi. (ÜAE, 58)*
ay. bkz. **alnının çatı.**

çatlamak sıçmak, dışkılamak.
Yalnız geceleri çıkıyordu dışarı, o da çok sıkışınca, çatlamağa *çıkıyordu. (YDGB, 42)*

çavmak doğruca giderken tam "hedef"e ulaşılacağı sırada biraz sapmak.
Derviş Bey çavan *atının başını epeyi uzaktan çevirebildi ve aynı hızla Kâmil'in üstüne geldi... (DÇC, 156)*

çaygara (a.) ırmak, dere gibi akarsu kıyılarında bulunan ya da buralarda kazılarak ortaya çıkarılan kaynak, pınar.
Suyu da buz gibi olur... tıpkı çaygara *suyu gibi. (YY, 194)*

çaykara bkz. **çaygara**
Hançeriyle kıyıya, epeyce uğraşarak bir çaykara *kazdı. (İM4, 19)*

çemkirmek 1 [köpek] olduğu yerde kesik kesik havlamak. 2 (mec.) karşı gelmek, karşılık vermek.
"Sümüklü Hacı, sümüklü Hacı, adam mı oldun da bana çemkiriyorsun*?" (YDGB, 56)*

çemrek (s.) üstteki giysinin kolları ya da paçaları, eteği yukarı doğru çekilmiş durumda, sıvanmış, çemrenmiş durumda.
Usta çemrek *kollarını avcuyla aldığı suyla yıkıyordu. (KK, 193)*

çeti (a.) çalısından süpürge yapılan, tancleri hayvanlara yedirilen dikenli bir çalı. (Latince adı: Prosopis Stephaniana).
Bir kuş büyüklüğünde turuncu nakışlı bir kelebek... bir çeti *dalına konmuş, öylece dimdik durur. (İM2, 13)*

çığıltı (a.) çağıldama sesi, çağıltı.
Sesi hemen hemen, hiç duyulmayan ırmaktan geniş bir çığıltı *geliyordu. (KK, 49)*

çığrıltı (a.), acı acı, ince ve keskin bağırma, çığlık.
Gün ışır ışımaz, köy tarafından Anavarza'ya, büklüğe doğru bir çığrıltı *gelmeğe başlamıştı (İM1, 306)*

çımgışma (a.) ürpermeyle karışık uyuşma.

Bedeninde çımgışma*lar oluyordu. (İM1, 92)*

çımgışmak ürpermek, uyuşmak.
Halbuki nasıl ürperirdi, tüm bedeni nasıl çımgışırdı*! (YDGB, 63)*

çımkırmak dışkılamak, pislemek.
Yaşlı kır at başını kaldırmış çımkırarak *ona bakıyordu. (KK, 161)*

çıpıldak [ya da **cıpıldak**] (dey.) tepeden tırnağa, su gibi.
Çıpıldak *tere batmıştı. (BH, 88)*

çıralık (a.) 1 camsız fitilli gazyağı lambası. 2 yanıp aydınlık veren çam parçası, çıra.
Elinde bir çıralık *tutarak, doncak, gömlekcek Durmuş Ali kapıda göründü. (İM1, 255)*

çırmalamak tırmalamak.
Kucağındaki şahini kafese koyunca, şahin onun elini yüzünü çırmaladı*.. (KDG, 46)*

çırnak (a.) yırtıcı hayvan tırnağı, çırnak.
Yoksa çırnak*larınla yerleri yırtaraktan öyle yalnızca mı verdin tatlı canını? (O, 401)*

çıvdırmak sapıtmak, delirmek, kaçırmak.
Kocacık aklını çıvdırmış. (O, 64)

çıvga (s.) ince, taze; yeni sürmüş, filiz; şıvga.
Arap atının üstünde bir çıvgacık *dal gibi dimdik dururdu. (YY, 124)*

çıvgın (a.) rüzgâr dolayısıyla eğik yağan yağmur.
Sarı yağmur çıvgın*a varmış, eğri, uçuşarak yağıyordu. (DÇC, 36)*

çiğir (a.) [ormanda, dağda] keçi yolu.
Muhtar, çiğir*den aşağı gidenlerden gözünü bir türlü alamıyordu. (O, 402)*

çiğsime [ya da **çiğseme**] (a.) kusacağı gelme; korkuyla karışık ürperme.
Ürküyordu. İçine bir eziklik, bir çiğsime *geldi. (O, 249)*

çiğsimek [ya da **çiğsemek**] kusacağı gelmek; üşüme ve korkuyla karışık ürpermek.
Bir iyice baktı, içi çiğsidi*. (BBE, 76)*

çilesimek [yağmur] ince ince yağmak, çiselemek.

"Buraya yağmur da düşmemiş, bir çilesimiş *geçmiş." (O, 457)*

çinke [ya da **çinketaş**] (a.) granit, sağlam, sert taş; kireç üretiminde kullanılan taş.
Uzun, mavi çiçeklerin altından başka bir yılan ortaya, çinke *taşın yanına süzüldü. (O, 409)*

çir gibi (dey.) "tutuksuz çalışan", "sağlam", "sesi ve çalışmasıyla yepyeni" demeye gelen bu söz silahlar için kullanılır.
"Çir gibi *tüfekmiş Kel'in tüfeği de," dedi, Memed'in kolundan tuttu. (İM2, 359)*

çokur (a. ve s.) çevresine göre aşağı çökmüş, oyulmuş.
Kapı, taş yiye yiye çokur çokur olmuş, *yamılmıştı. (BH, 124)*

çokur çokur olmak (dey.) yer yer oyulmak.
Kapı, taş yiye yiye çokur çokur *olmuş, yamılmıştı. (BH, 124)*

çokuşmak üşüşmek, üstüste binercesine üşüşmek.
Gözlerine sinekler çokuşuyordu. *(İM1, 51)*

çont (s.) eli ya da kolu büzülmüş, sakat.
Gelinimi çont *edince sana neyleyeceğim ki? (O, 142)*

çont etmek [kutsal bir kişi, yer, şey, cin ya da peri] çarpmak, elini kolunu büzüp sakatlamak.
Dağda heykiren, dişleri bir karış dışarda kaplandan başka, adamı çont eden *ulu Ziyaret cevizi var. (O, 141)*

çont olmak çarpılmak, çont bir hale gelmek, eli kolu büzülmek.
Bey'i vursaydın elin çont olmaz *mıydı sanıyorsun? (YY, 141)*

çulpaz (a.) eskimiş, tüyleri dökülmüş çul; küçük çul. Bebeği bir çulpazın *üstüne koydu. (BH, 88)*

D

dağ kolu [dağkolu] (a.) dağlık yerleşim yerlerine verilen ad.
O dağ kollarının *adamı azıcık yabansı olurlar. (İM2, 30)*

dal gündüz [dalgündüz] (zf.) iyice gündüz iken, güpegündüz.
"O korktu. Dal gündüz, *ovanın ortasında sarılacağımızdan korktu." (İM1, 411)*

damlacık (a.) inme.
Artık o buna dayanamaz, damlacık *getirip ölür.(YY, 103)*

damlacık getirmek (dey.) inme inmek, felç olmak.
Artık o buna dayanamaz, damlacık getirip *ölür. (YY, 103)*

darakmak darda kalmak, zor duruma düşmek, sıkışmak.
Ümmet: "Başınız darakırsa *bana gelin. Sizi kardaşım gibi korurum. Seni çok sevdim Memed," dedi. (İM1, 335)*

deldellice [ya da deldelice] (a.) kıvrık gagalı, cırnaklı, sığırcıktan biraz büyük, boz renkli, çekirge ve benzeri böceklerle geçinen, oldukça yırtıcı bir kuş.
"Sen şahinin bir şahin değil, deldellicedir *diye korkuyor, ava gelmiyorsun." (BBE, 206)*

delimsek (s.) delice davranışları olan.
Karısı, çocukları, onun bu delimsek *hallerini hiçbir şey kaçırmadan, gözlerini dört açıp izliyorlardı. (YDGB, 428)*

deme (a.) gizemsel şiir, deyiş.
Gülbenkler çekildi, deme*ler söylendi. (BBE, 14)*

depik (a.) ayakla vuruş, tekme.
"Böğrüme bir depik *indirdi ki,* depik *derim ona." (O, 157)*

derdi günü (dey.) bütün derdi, bütün isteği.
Köyde... namazı yıl on iki ay kılan yalnız o vardı. Derdi günü *Hacca gitmekti. (O, 387)*

deri (a.) [eskiden] perşembe.
Perşembe gecesi deri *gecesidir. (ÖO, 213)*

derimevi (a.) oba ileri gelenlerinin toplanıp görüştükleri, yuvarlak ve kubbeli büyük çadır.
Oba koyağa iner inmez, çadırlar kurulur kurulmaz derimevi *çadır da kurulmuştu. (BBE, 11)*

deriyi tuzlamak (dey.) ölmek.
"Deriyi *ramak kaldı* tuzlayacaktık." *(BBE, 81)*

deste çekmek (dey.) ekin biçilip desteler haline getirildikten sonra onları sırtta ya da kızak vb. gibi bir araçla harman yerine taşımak.
Yanda yönde deste çekenler, *ekin biçen orak makineleri, biçerdöverler var. (BH, 83)*

dişi dişini yemek (dey.) pek çok öfkelenmek.
Dişi dişini yiyor. *İçindeki kurt ha bire kemiriyor. (BH, 32)*

divlik (a.) tepesi sivri tüylü bir kuş, hüthüt, çavuşkuşu.
Adına Değirmenoluk köylüleri divlik *kuşu derler. (İM1, 89)*

dizleme (a.)tozluk.
Başında dal fes, el dokuması, kalın kahverengi yün şalvar, yün şalvarın üstüne çekilmiş dizleme, *işlemeli çoraplar. (BBE, 334)*

doldurmak atı, gemini gevşeterek, hızlanması için üzengilemek.
Acaba atı doldurup *üzerine sürse miydi... (İM4, 223)*

domuzluk [domuzlağ] (a.) su değirmenlerinde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer.
Değirmenin domuzluğundan *parçalanarak, şakırdayarak, delicesine, yukarılara fırlayarak gelen sular köpürüyordu. (YY, 448)*

don değiştirmek (dey.) renk, biçim, kılık vb. gibi, görünüş değiştirmek.
"Bir de baktım ejderha don değiştiriyor. *Gözümü ayıramıyorum ondan. Az sonra bir bakıyorum, yeşil bir adam çıkıyor ejderhadan." (ÖO, 294)*

dona girmek bkz. **don değiştirmek.**
Az sonra başka bir dona girmiş, *gene yel gibi esiyordu. (ÖO, 295)*

döğen sürmek harman sürmek.
Mıstık ekini biçmiş, harman eylemiş, döğen sürüyordu. *(DÇC, 605)*

döğme (a.) dövülerek kabuğu ayrılmış buğday.

Kadın, ocakta, ateşin yanıbaşında duran kocaman bir bakır tencereden kalaylı bir sahana döğme *çorbası doldurmağa başladı. (İM1, 15)*

döküm saçım (dey.) perişan bir halde.
"İşte görüyordun." dedi. "Bir anası da sensin. Ne edersen et. İş güç zamanı. Döküm saçım *kaldım." (BH, 93)*

döngele (a.) güzün kökünden kopup bozkırda uçuşan bir bitki, insan başı kadar bir diken.
Döngele *geldi kapıya dayandı. Al götür* döngeleyi. *(O, 9)*

dört göz olmak (dey.) çok dikkatli olmak.
Kuş Memet de, öteki çocuklar da tıpkı Mustafa gibi dört göz olmuşlar *Salman'ı bekliyorlardı. (KK, 63)*

döve döve öldürmek (dey.) dövmek, çok dövmek.
"Abdi Ağa beni her gün döve döve öldürür." *(İM1, 19)*

duluk (a.) şakak.
Sol duluğundan *çenesine doğru inen uzun, derin yara izinin içi tozla, saman parçalarıyla dolmuştu. (BH, 101)*

dur durak bilmemek (dey.) [bir şeyi] hiç durmadan yapmak.
Öylesine coşkun bir gülmeye kaptırmışlardı ki kendilerini, dur durak bilmiyorlardı. *(YDGB, 59)*

duymamışçılığa vurmak (dey.) duymamış gibi davranmak, duyduğu halde duymamış gibi görünüp aldırmamak.
Aldırmadı, duymamışçılığa vurdu. *(KDG, 8)*

düğürcü (a.) kız istemeye giden kimse, görücü, dünürcü.
"Köylüye ben düğürcü *gittim. Senin şerrinden korktukları için nişanlı kızı sana verecek oldular." (ÜAE, 251)*

dümbük (a.) yolsuz birleşmelere aracılık eden ya da karısının oynaşmasına göz yuman kimse.
"Delice Bekir deyyusunu, dümbüğünü, *bayraklısını, ellisekizini bekler." (O, 310)*

dünyaya direk çakmak (dey.) hiç ölmemek.
"O dünyaya direk çakacak. *Ölür mü hiç? (YDGB, 13)*

dürüm (a.) iç içe dürülmüş beş yufka [ekmek].
Elif kalktı, ekmeklikten bir dürüm *ekmek aldı getirdi. (O, 165)*

E

evdeci (s.) ev işlerine bakan, hizmetçi.
Salman çiftliğe gelecek, evdeci *kadına yarasını sardırıp... (KK, 91)*

efilemek tatlı tatlı, hafif hafif esmek.
Alacakaranlığa doğruydu. Azıcık, güneyden bir yel efilediydi. *(O, 285)*

efilti (a.) esinti.
En küçük bir efilti *yoktu. (DCC, 509)*

eğme (a.) kurulmuş olan çadırın yerle arasındaki boşluğu kapatan çevre parçası.
Çadırlar solmuş, yırtık, eğmeleri *saçaklamış... (BBE, 13)*

eke (s.) anaç, büyük, yetişkin, olgun, yaşlı, kart, kurnaz, açıkgöz.
Bir bebek gibi saf, bir eke *gibi akıllıydı... (İM4, 30)*

ekelemek belli bir işe yarayacak biçimde serpmek, ekmek.
Bacakları kanıyordu. Kan sızan yerlere toprak ekelemeğe *başladı. (İM1, 11)*

ekmeğine sebep olmak (dey.) [birinin] geçimini sağladığı işi yitirmesine neden olmak ya da çıkarını engellemek.
"Ne yani, ne diye ekmeğime sebep *oluyorsun?" (BH, 161)*

elci (a.) pamuk üreticisine ırgat sağlayan ve ırgatbaşılığı yapan kimse.
*Hüseyin "ben," dedi, "*elcinin *inadına yaptım o işi." (BH, 154)*

el değer etek değmez 1 (a.) eğilmiş ve biri ötekinin arkasına tutunmuş birkaç kişinin üzerinden atlayarak oynanan bir açık hava çocuk oyunu. 2 (dey.) çarçabuk.
Azığı, el değer etek değmez, *hazırlayıverdi. (İM1, 27)*

eli ayağı boşanmak (dey.) korku ya da coşku duymak.
Seyran hemen titreyerek yere yattı. Memed'in sesini duyunca eli ayağı boşanmıştı. *(İM2, 519)*

eli ayağı kesilmek (dey.) korku, ürkü, coşku gibi nedenlerle kendini cansız duymak.
Sonra gene boşluğa düştü. Eli ayağı kesildi. *(YDGB, 64)*

elin ağzı torba değil ki çeke bağlayasın (ata.) el her şeyi söyleyebilir, bu önlenemez.
Koca Osman köpürüyor, küplere biniyor, sözü söyleyeni anasından doğduğuna bin pişman ediyordu. Ediyordu ama, elin ağzı torba değil ki çeke bağlayasın. *(İM2, 560)*

eli işe güce yetmez olmak (dey.) duygusal bunalıma düşmek.
İçine kurt düşer, onu kıvrandırır. Eli işe güce yetmez olur. *(ÖO, 158)*

ellik gâvuru (dey.) acımasız kişi, zalim.
"Gâvur," dedi. "Ellik gâvuru. *Çocuklarının kanlısı. Anasının kanlısı. Atamızın kanlısı..." (O, 436)*

ellisekiz (dey.) sövgü olarak kullanılan bir söz.
"Gelme kardaşım, gelme sakalı boklu, gök gözlü ellisekiz." *(O, 63)*

emlemek em [ilaç] sürmek, em sürerek iyileştirmek.
"O zaman bizim yaramızı kim emleyecek *diye düşünmezdiniz."(İM2, 256)*

emlik (s.) henüz sütten kesilmemiş, çok taze, ana sütü emmekte olan.
Kestirmiş emlik *kuzuyu, yemiş kebabı. (İM3, 55)*

ensesinin kökünü görüp de [o şeyi] **göremek** (dey.) bir işin yaptırılamayacağını, güçlük çıkarılacağını anlatır.
"Muhtarlık mı? Enseyin kökünü görürsün de *muhtarlığı* göremezsin." *(YDGB, 252)*

eremeke (zf.) oldukça, basbayağı, hemen hemen, nerede ise.
Yan yola gelişin. Zala eremeke *doğruldu. (BH, 92)*

esik (s.) düzeyi çevresine göre aşağıda olan yer, çukur.
Bir esiğin *içinde kalmış olacak. (YDGB, 7)*

esik kesik (s.) düz olmayan, engebe.
ay. bkz. esikli kesikli.
Kaldırımlar esik kesik, *ak çakıl taşlarından örülmüştü. (YY, 335)*

esikli kesikli (dey.) inişli yokuşlu, engebeli.
"... ve de su kayısı, esikli kesikli, *hendekli sazlıklı, büklü ormanlıklı tarla*

ararsınız." (O, 68)

eski [ya da **eskâ**] (a.) bir bölümü yanmış ve ucu közleşmiş odun.
Ocaktan bir eski *çekti, somurarak sigarayı yaktı. (O, 162)*

eşeğin aklına karpuz kabuğu düşürmek [ya da **düşmek**] (dey.) bir şeyi akla getirmek, hatırlatmak.
"Vali Bey, bu itoğlu yakalansa da yakalanmasa da olan oldu zaten... Hemi de eşeğin aklına karpuz kabuğu düştü." *(İM2, 433)*

eşek (a.) iki parçalı koza. Pamuk kozaları genellikle üç dört parça, beş parçalıdır, iki parçalı kozalar çok seyrek bulunur. Çukurova'da, geleneğe göre, ırgat iki parçalı bir koza bulursa, içinin pamuğunu çekmez, olduğu gibi saklar, tarla sahibi gelince bu eşek törenle ona verilir. Bunun üzerine tarla sahibi, eşeği bulan ırgata armağan verir, bütün ırgatlara da şölen çeker.
Zalaca Kan, tarlaya girdiklerinin üçüncü günü bir eşek *bulmuş, içini çekmemişti. (ÖO, 404)*

eşek hıyarı (a.) hıyar benzeri meyveleri çok tohumlu bir kapsül olan bir bitki, tatula.
Eski kuyunun içinde ısırgan, gömeç, çakırdikeni, eşek hıyarı *bitmişti. (YK, 215)*

eşek inciri (a.) pabuç inciri de denilen bir kaktüs türü.
ay.bkz. **pabuç inciri**.
Ot bitmez, ağaç bitmez, eşek inciri *bile bitmez... (İM1, 10)*

etme bulursun, yatma ölürsün (ata.) yapılan bir kötülüğün karşılıksız kalmayacağını, ufak tefek hastalıklarda hemen yatağa düşülmemesini anlatır.
"Etme bulursun, yatma ölürsün." *(İM2, 350)*

evran (a.) insan bile yutabileceği sanılan büyük yılan.
Evran *gibi, çıngıraklı çift boynuzlu yılan gibi... (YK, 39)*

evreç [ya da **evreaç, evraaç, evrağaç**] (a.) saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye, iki yanı da pişsin diye alt üst etmeye yarayan, tahtadan yapılmış uzun ve yassı araç.
Elif hamuru açmağa başlayınca (Meryemce) geldi, ocağın başına oturdu, evreci *eline aldı, Elif'in kızgın saç üstüne serdiği yufkayı çevirmeğe başladı. (ÖO, 51)*

evsin (a.) avlanırken, avcıların hayvanlardan gizlendiği yer.

Adem bir köşeye, bir evsine oturur, hiç kıpırdamadan, yemek yemeden orada günlerce kalabilirdi. (İM2, 116)

F

fakısiki (a.) yaban margiriti.
Sefer'in başı çukurdan bir fakısiki *otunun üstünden gözüktü. (ÖO, 359)*

fallik (a.) kendini erkeklere veren kadın, orospu, sürtük.
"Senin gibi bir bacısı olursa bir adamın, orospu da der, fallik *de der." (YDGB, 10)*

feldirdeme (a.) titreme.
Adamın... bacaklarının feldirdemesi *durmuştu. (İM4, 309)*

feldirdemek titremek.
Salih onu görünce toparlandı ya, ne kadar toparlanabilecek, bacakları feldirdeyerek, *duvara tutunarak ayağa kalktı. (AGSS, 225)*

fıldırmak kaldırıp savurarak bir yana atmak.
Öteberileri çuvaldan alıp oraya buraya fıldırıyordu. *(BH, 100)*

fırlanmak dolanmak.
Kuş olsan da, her gün dünyayı yedi kere fırlansan *da ölümün önünden kaçamazsın, dedim. (YY, 180)*

fıştıklamak doldurmak, kışkırtmak.
Pekiyi İsmail Ağa'yı Salman'a kim öldürttü, fıştıkladı fıştıkladı *Allah'ın bir kımık çocuğunu zıvanadan çıkardı? (KK, 188)*

firez (a.) ekinin, biçildikten sonra kötü toprakta kalan sapı, anız.
Firezlerin *arasından karınca şeritleri geçip ta uzaklara gidiyorlardı. (İM1, 51)*

fisildemek [yel] fısıldar gibi esmek.
Dalların üstündeki karlar, neredeyse, bir yel fisildese *dökülüverecekmiş gibi. (YDGB, 178)*

fisilemek bkz. **fisildemek.**
Kısa aralıklarla bir yel fisiliyor... *(İM3, 614)*

fisilti (a.) hafif hafif esen yel, esinti.
En küçük bir yel fisiltisi *de yoktu. (YDGB, 126)*

G

galli (a.) sincap.
Bu dağların ak çağşaklı pınarları, geyikleri... gallileri, *kurtları... hepsi Haşmet Beyimizindir. (YK, 147)*

galyen (a.) bir ucuna sigara takılıp öbür ucundan nefes çekilen çubuk biçiminde tütün içme aracı, ağızlık, bir çeşit pipo.
Koca Osman hiç aldırmıyordu. Galyeni *ağzında, boyuna duman püskürtüp, yangının karşısında geriniyor, gülüyordu. (İM2, 66)*

geçgil bkz. **sözü geçgil.**

gelha etmek (dey.) atmak, saplamak, sıkmak.
Kurşunu Salman'ın alnının ortası budur deyip gelha edecekti. *(YK, 446)*

gemini gevmek (dey.) [bir şeyi] çok istemek.
Bizim köyün avratları erkek diye gemlerini geviyorlar. *(YK, 78)*

gerneşmek [ya da **genreşmek**] uyuşukluğunu gidermek üzere kollarını, gövdesini gererek vücuduna gergin bir hâl vermek.
"Avrat," dedi, iyice bir gerneşti. *Ilık güz güneşi kanını kaynaştırmıştı. (O, 259)*

gerp gerp gerinmek (dey.) çok sevinmek.
İnce Memed öldü diye de gerp gerp gerinene *de bakın! (İM3, 425)*

gert gert gezinmek bkz. **gort gort dolanmak.**
Küçük dağları biz yarattık diye gert gert gezinenler... *(AGSS, 89)*

gıcı (a.) saçma büyüklüğünde yuvarlak kar tanesi ya da dolu.
Boynundan aşağı gıcılı *kar giriyordu. (YDGB, 73)*

gıcılaşmak gıcı gibi olmak, gıcı niteliği kazanmak.
Bastıkça, donmuş, gıcılaşmış *kar çatırdıyordu. (YDGB, 6)*

gızırganmak kendi kendine söylenerek sızlanmak.
"Zala, bin yılın bir başı mal sahibi oldun, onu da benim yüzümden yerlerde çürütme der, ben kendime bakarım... Gızırganır." *(BH, 91)*

gitgel akıllı (s.) davranışlarında tutarlılık olmayan.
"Gitgel akıllı *bence..." (İM2, 141)*

gort gort dolanmak (dey.) "küçük dağları ben yarattım" dercesine bir tavır içine girmek.
ay. bkz. **gert gert gezinmek.**
Adam gibi de, tıpkı bir adammış gibi de gort gort dolanıyor *köyün içinde. (YÖ, 136)*

göcek (a.) ekinin, topraktan yeni çıkmış, bir karış kadar büyümüş haline verilen ad ya da bostanın topraktan yeni çıkmış her bir öbeği.
"Sonra bir ekin olur... Her göcek kaplan *pençesi gibi toprağa yapışmış..." (İM1, 215)*

göceklemek [ekin, bostan] göcek haline gelmek, göcek olmak.
Bu arada koyunlarını, öteki hayvanlarını yeni göceklemiş *ekinlere geceleri sokuyorlar, arkalarında ezilmiş, bitirilmiş tarlalar, düşmanlıklar, öfkeler bırakıyorlardı. (BBE, 149)*

göğnümek bkz. **göğünmek.**
Ortalık yanık, göğnümüş *ekin sapı, ağır bataklık, acı, keskin pıtırak karışını bir kokuyla kokuyordu. (DÇC, 21)*

göğünmek [kumaş vb.] ateş, ısı etkisiyle renk değiştirmek, yanar gibi olmak, hafifçe yanarak renk değiştirmek.
Ağır, kurşun gibi, soluk aldırmaz, otu, ağaçları, toprağı göğündüren *çatır çatır bir sıcak. (ÖO, 150)*

gölek (a.) küçük su birikintisi.
Az bir sürede yağmur yere göllendi. Her pamuk fidanının altı bir küçük gölek *oldu. (ÖO, 260)*

göl yerinden su eksik olmaz (ata.) herhangi bir özelliği olan bir soyun o özelliği, seyrek de olsa, ilerki kuşaklarında da bulunur.
Gömleksizoğlu, "Varol oğlum," dedi. "Hiç bir vakit, bilesin ki, göl yerinden su eksik olmaz *" (YDGB, 215)*

gömeç (a.) ebegümeci.
Eski kuyunun içinde ısırgan, gömeç, *çakırdikeni, eşek hıyarı bitmişti. (YK, 215)*

gönlünü kıramamak (dey.) olmaz diyememek.
"Oldu bir kere, oğluyun gönlünü kıramadım*."(O,18)*

gönüllenmek birine karşı kırgın hale gelmek, birinin beklenilmeyen bir davranışı ya da kendisinden umulan bir şeyi esirgemesi üzerine ona karşı kırgınlık duymak.

Her gelen büyük küçük hediye getiriyordu. Ali'ye, sarılmış elini tutup, gözünün içine bakıp, geçmiş olsun, gönüllenme *bize, deyip özür diliyorlardı. (ÖO, 278)*

göresi gelmek bir daha görmek ya da kavuşmak isteğini duymak, göreceği gelmek, özlemek.

"Hösük kardeş seni bir göresim geldi *ki sorma gitsin." (İM1, 114)*

göt atmak bkz. **sevinçten göt atmak**

göt öpmekle dudak kirlenmez (ata.) çok önemli, gerekli bir iş için aşağılık birine yalvarmak kişiyi onursuz etmez.

Göt öpmekle dudak kirlenmezdi *ama... Gene de münasipsiz bir işti. (YDGB, 399)*

götünden korkmak (dey.) kendi canından korkmak, başına bir iş geleceğinden kaygı duymak.

"Taşbaş gittikten sonra sen götünden korkuyorsun." *(YDGB, 406)*

götüne gitmek (dey.) gerilemek, geriye gitmek.

Sen de gün gün götüne gidiyorsun... *(YY, 636)*

gövdeli [ya da **göğdeli**] (s:) karnında yavru bulunan, yüklü, gebe.

"Gövdeli *avradı götürmüşsün şeleğe." (BH, 89)*

gözden ırmak (dey.) gözden yitirmek.

"Aman Ceren'i gözden ırmayın. *Aman ha, amanı bilir misiniz?"(BBE, 71)*

göz gözü görmez olmak (dey.) çok karanlık olmak.

Üstündeki ağacın dalları da karanlığa karıştı. Göz gözü görmez oldu. *(O, 432)*

gözleyi gözleyi gözü dört olmak (dey.) çok beklemek.

"Seni beklerim akşamdan beri. Gözleyi gözleyi gözüm dört oldu. *Ancak mı geldi sıra?" (O, 392)*

gurruk kuşu [ya da **uruk kuşu**] (a.) serçeden oldukça büyük, güzel tüylü bir kuş, arı kuşu.

Aşağılara doğru gurruk kuşlarının *yuvalarına elini sokarak, öteki kuş yu-*

valarını yoklayarak iniyordu. (BBE, 106)

güle güle ölmek (dey.) aşırı derecede ve sarsıla sarsıla gülmek.
yeşil giysileriyle gelse Meryemce'nin karşısında dursa, Meryemce güle güle ölür. *(ÖO, 284)*

gün atmak sabah olmak, gün ışımak.
Gün attıktan *sonra da insanlar durmadan geliyorlar... caddeyi bir uçtan öteki uca dolduruyorlardı. (İM4, 33)*

gündüz gözü (zf.) iyice gündüz iken, güpegündüz.
"Çukurova'nın ortasında, gündüz gözüne *candarmaların elinden kız almak! Sen deli misin?" (İM1, 402)*

güneşin alnı (dey.) güneşin altı.
Yorgun Memed, gitti güneşin alnına *ağzı yukarı uzandı (İM1, 51)*

hakkını avucuna koymak (dey.) dayak atmak, dövmek.
"Bu gece onu yakalayacak, hakkını avucuna koyacağız." *(ÖO, 231)*

halbır (a.) tahıl ve başka iri taneli şeyleri elemek için kullanılan büyük delikli ya da seyrek telli elek, kalbur.
"Bir yanda kendi yatıyor, bir çapıt içinde, bir halbırın *üstünde, bir yanda çocuk." (BH, 91)*

hapahap gelmek (dey.) birdenbire karşılaşmak, karşı karşıya gelmek.
Üç gün sonra Florya yazlık evlerinin yolunda Selim balıkçıyla hapahap geldik. *(DK, 45)*

hap diye (zf.) ansızın, birden, birdenbire, beklenmedik bir anda.
Birden karşısına, hap diye, *bir söğüt çıktı. (İM4, 17)*

hara kalkmak (dey.) [at] koşmak.
Küheylan tırısa kalktı. Sonra azıcık da hara kalktı. *(O, 89)*

harlamak koşup yorulmaktan ya da yakıcı sıcaktan dolayı, sık sık soluk alıp vermek.
Öğle güneşi kurşun gibi adamın tepesine iniyor, dutun koyu gölgesinde bir sürü tavuk sıcaktan harlamış, *ağızları açık, kanatlarını düşürmüş soluyorlardı. (BH, 124)*

hartlap (a.) kocayemişe benzer, meyvesi de olan bir ağaç.
Salman kayaların arasından, pınarların, kesme, hartlap *ağaçlarının arasından aşağı sel yatağına inecek... (KK, 91)*

hatırından geçememek (dey.) [birinin] gönlü kırılmasın diye isteğini yerine getirmek, gönlünü kıramamak.
"Oldu bir kere, oğluyun gönlünü kıramadım, hatırından geçemedim." *(O, 18)*

havakmak [yara] açık bırakıldığı için kızarıp şişmek, azmak, acı vermek, hava alarak azmak, yangılanmak.
"Yaran hafif ya, havakmış." *(İM1, 192)*

hayıt (a.) sıcak bölgelerde dere, çay, ırmak kıyılarında kendiliğinden biten, zeytin yaprağına benzer yaprağı olan, kabuğu, yaprağı elle biraz

ezilince koku veren, mor, ak, pembe çiçek açan, sepet örmede de kullanılabilen, çalı özelliğinde bir bitki, ağınağıcı, zakkum.
Çakıl taşı eğer koksaydı, hayıt *çalısı gibi kokardı. (BH, 50)*

hayma (a.) dört direk dikilerek üstü çalı çırpıyla kapatılmış gölgelik.
sonra gün kızdırınca alaçıkların haymaların *gölgesine oturup kozalardan pamukları çekerler. (ÖO, 81)*

hemi (zf.) hem.
"Hemi *de Kertiş Ali senin ferištahm..." (İM4, 55)*

her tepeden bir gün doğar (ata.) umutsuzluğa düşmemeli, her çareye başvurmalı anlamına bir söz.
"Dur hele Zero Hatun, dur hele, her tepeden bir gün doğar, *dur hele." (KK, 389)*

heykirmek [hayvan, özellikle yırtıcı hayvanlar] kükremek.
Dağda heykiren, *dişleri bir karış dışarda kaplandan başka, adamı çont eden ulu ziyaret cevizi var. (O, 141)*

heyle (zf.) ne türlü, ne biçimde, ne yolda, nasıl.
"Abooov Alımed," dedi, "sen bununla heyle *baş edicin?" (BH, 226)*

heyye (i.) evet.
Bir kere bir şeye heyye *demesin, aklı kesmesin. (O, 30)*

hezen (a.) toprak evlerde kirişin üzerine dikine konulan kalın ve büyük ağaç.
"Kan çıkacak", dedi Sadullah, havaya, toprak damın hezenlerine *bakarken... (YY, 36)*

hıltan (a.) kozalağının çöpleri kürdan gibi kullanılan bir ot, diş çöpü, dişotu.
"Birinde ben bir hıltanlığa *girdim." (BBE, 171)*

hıltanlık (a.) hıltanla kaplı yer.
"Atlı hıltanlığı *dört yandan alıştırdı, ben yanmadım." (BBE, 171)*

hışımlamak [yağmur] yeğin bir biçimde yağmak.
Sonra yağmur hışımladı. *(DÇC, 9)*

hızman (a.) çiriş otunun kökü öğütülüp elde edilen esmer sarı toza su katılarak hamur haline getirildikten sonra yapılan kulplu ya da kulpsuz, gövdesi geniş, ağzı dar, sürahi büyüklüğünde ve içinde genellikle pek-

mez, yağ gibi şeyler, salçalar saklanılan kap.
Tavanın dibine de yanındaki hızmandan *bir başparmak büyüklüğünde yağ aldı attı. (O, 114)*

hilim hilim (dey.) parçalanmış bir halde, liyme liyme.
Hilim hilim *fistanlı dört çocuk bir araya gelmişler öylecene duruyorlardı. (BH, 143)*

hopur (a.) ağacı, çalısı kesilmiş yer ya da kesilip üst üste yığılı kalmış ağaç ve çalı yığını.
"Aaaah bir hopur *edersem onu... öyle tavında bir toprak ki avrat... (BH, 225)*

hopur etmek çalı ve ağaçları keserek tarla açmak ya da devirip geçmek.
"Tam on beş yıl ormandan tarla çıkar, dağı taşı hopur et." *(BH, 225)*

hort zort (dey.) yüksekten atma, yapamayacağı halde yapacakmış gibi davranma; kötü davranma.
Zübeyir'se evde hort zort*unu artırdıkça artırıyor... (KK, 329)*

hoyuk bkz. **bostan hoyuğu**

hörtük (mec). veba; "gâvur", "domuz", "mendebur" gibi bir sövgü sözcüğü.
"Hele koca hörtüğe *hele!" (O, 58)*

hörtüklerden gitmek (dey.) ölmek.
Beni duymuyor musunuz hörtüklerden gidesiler, *açın kapıyı! (İM3, 265)*

huğ (a.) duvarları kerpiçten, genellikle de toprak sıvalı çit, çatısı mertek, sık döşenmiş kamış ve daha üstüne de saz döşeli olan, bir yanda bir oda, bir yanda mutfak, ortasında da giriş bulunan köy evi.
Köyün evlerinin hemen hepsi huğ*du. (BH, 52)*

huy hus (dey.) bir kimsenin yaradılışı, tutum ve davranışı.
"Şu bizim Muhtar, şu Hıdır Kâhya'nın oğlu gibi bir iblisi lâin bu yeryüzüne gelmiş değildir. Hepiniz huyunu husunu *bilirsiniz. Türlü deliğe, türlü türlü boyalara girer çıkar." (O, 33)*

hüdüdük (a.) "Hüt, hüt" biçiminde ötüşünden dolayı bu adı alan, tepesi sivri tüylü bir kuş, divlik, hüthüt, çavuşkuşu.
Hüdüdük *yuvası kadar bir oda. (BBE, 223)*

I

ığıltı (a.) inceden, duyulur duyulmaz bir sesle uğuldama.
iğne ucu ışıltıda sanca karıncaların ığıltısı.. *(KK, 25)*

ığralamak bir o yana bir bu yana sallamak.
Bebeği kollarında ığraladı. *(BH, 88)*

ığralanmak bir o yana bir bu yana sallanmak, ırgalanmak.
"Vay İnce Memedim vay!" diye ığralanmağa, *ağıt yakmağa başladı usul usul. (İM3, 127)*

ığranmak bkz. **ığralanmak**
Adamsa... derin bir hüzünle ığranıyordu. *(İM4, 308)*

ıhırcık karanlık (a.) alacakaranlık.
Tanyerleri ışıdı ışıyacak, ortalık ıhırcık karanlık, *birden dağın başında bir koskocaman top ışık patladı... (FSTK, 75)*

ımav (ün.) "aman"ın halk ağzındaki biçimi.
Elif baktı baktı: "Imaaaav *herif, bire ulan, sen iyice çocuk oluksun" dedi. (O, 219)*

ıncığını cıncığını çıkarmak (dey.) gelmişini geçmişini sayıp dökmek, her şeyini bir bir anlatmak.
Selim balıkçının ıncığını cıncığını çıkardılar. *(DK, 16)*

ırak yerin davulu koygun öter (ata.) uzakta olup bitenin her zaman bilindiği gibi olmayabileceğini anlatır.
Gitmişsin tarlaya. Irak yerin davulu koygun öter *İsmailim. (BH, 89)*

ırılmak uzaklaşmak.
onların arkasından, onlar gözden ırılıncaya *kadar baktı. (İM3, 613)*

ırzı kırık (s.) namusuna karşı yapılanlara aldırmayan.
Çeltikçilerle, bu namussuzlarla aşık atılır mı, bu ırzı kırıklarla *bir ipte oynanır mı, bilmez misin? (BH, 7)*

ısdar [ya da **ıstar**] (a.) çul, kilim dokumaya yarayan ilkel tezgâh.

Köyün kadınları tarlada, sokakta, buzağı sürerken, ısdar *dokunurken, nerede ikisi bir araya gelse, Topal Emine'den, İsmail'in bebeğinden konuşuyorlardı. (BH, 98)*

ısdar dokumak ısdarda çul, kilim vb. dokumak.

Köyün kadınları... ısdar dokurken... *İsmail'in bebeğinden konuşuyorlardı. (BH, 98)*

ışkın (a.) yeni sürmüş küçük dal ya da yaprak, sürgün.

"Fidanım değnek, dallarının en güzel ışkını *değnek, anladıysan sana bu kadarı bir ömür yeter değnek." (O, 317)*

ışkınlamak bkz. **ışkın vermek**

ışkın vermek körpe dal ya da yaprak sürmek.

"Taşbaşoğlu, Gök tüfekli Hocanın tüfeğinin ışkın vermesi, *hem de çiçek açması, hem de kış yaz çiçeklen donanması... senin başının altından çıkar." (ÖO, 39)*

ıydırmak yağmak.

Yağmur at kuyruğu gibi ıydırıyordu. *(BH, 257)*

ıyıp kesmemek (dey.) [bir şeyi] uzun zaman yapmak, uzatmak.

Çukurova'nın o ıyıp kesmeyen *güz yağmurları gene başlamış, gökten denizler boşanır gibi boşanıyordu. (ÖO, 451)*

İ

içi alıp alıp vermek (dey.) kafasında bir yığın düşünce olmak, kafasından, bir türlü içinden çıkamadığı, bir türlü bir karara varamadığı düşünceler geçirmek.
Sabaha kadar böylece içi aldı aldı verdi. *(O, 12)*

içine tıp etmek bkz. **aklına tıp etmek, yüreğine tıp etmek**
Yel Veli onun elinde parlayıp sönen bir şey gördü. İçine tıp etti. *İşte, dedi, işte Derviş'in adamı... (DÇC, 311)*

iki elimi ateşe sokarım ki "Yalan söylüyorsam elim yansın, doğruyu söylüyorum" anlamına bir ant.
"İki elimi ateşe sokarım ki, *köylünün bu durumu, tutumu olağan değil." (YDGB, 224)*

imanına tak demek (dey.) dayanılmaz dereceye gelmek, katlanma derecesini aşmak.
"Burama geldi. Tak dedi imanıma." *(BH, 91)*

imi timi bellisiz olmak (dey.) ne olduğu, nereye gittiği bilinmemek, yitip gitmek.
İnce Memed'den bir daha haber alınmadı. İmi timi bellisiz oldu. *(İM1, 466)*

imi timi yitmek bkz. **imi timi bellisiz olmak**

imi timi yok olmak bkz. imi timi bellisiz olmak
Köy başını aldı da gitti. İmi timi yok. *Neredeyse ulaşacaklar pamuğa. (O, 190)*

inkâr yiğidin kalesi (ata.) her şeyi yadsımak en iyi yoldur.
İnkâr yiğidin kalesi. *Derviş de her şeyi inkâr ediyor. (YY, 526)*

ipil ipil etmek (dey.) ışınlar saçmak, parıldamak, pırıl pırıl ışık saçmak.
Ovadaki otlar yarı parıltılı, yarı gölgeli. Otlar ipil ipil ediyordu. *(İM1, 45)*

ipileşmek [ya da **ipildemek, ipil ipil etmek**] pırıl pırıl ışık saçmak, parıldamak.
Öteki köyde firezler ipileşiyordu. *(BH, 54)*

ipilti (a.) parıldayan şeyin çıkardığı ışık, parıltı.
Beyazlığa güneş vurunca milyonlarca ipilti *göğe doğru sıçrayıp insanın gözünü alıyordu. (İM1, 441)*

işemik (a.) sidik, idrar.
Buzağının bağlı bulunduğu köşeden taze sığır pisliği, işemik *kokusu geliyordu. (BH, 100)*

ite dalanmaktansa çalıyı dolanmak yeğdir (ata.) kavgacı bir kimseyle takışmaktansa takışmayacak bir yol aramak daha iyidir.
Vazgel arkadaş... İte dalanmaktansa çalıyı dolanmak yeğdir. *(DÇC, 132)*

it itin kuyruğunu ısırmaz (ata.) aşağılık işler çevirenler, çıkar bakımından birbirine bağlı olanlar birbirlerini tutarlar.
"İt itin kuyruğunu ısırmaz. *Ve de hiçbir vakit." (YDGB, 164)*

itle bir çuvala girmek (dey.) saldırgan biriyle kavgaya tutuşmak.
Bilir ki çeltikçilerle iş görmek, itle bir çuvala girmek *demektir. (BH, 7)*

iyi kimseler (dey.) cin, peri gibi gözle görülmeyen inanış yaratıkları ya da göçüp gitmiş ama ruhları insanla ilişkide olduğu sanılan kutlu kişiler.
"Akılsızlar. İyi kimseler*den korkulur mu? Kötülük yerine iyilik yapanlar adama." (O, 153)*

iyilik yazıda kalmaz (ata.) sen iyilik etmene bak, gün gelir karşılığını görürsün.
Ne diyorsun? İyilik yazıda kalmaz. *Bir iyilik yap da denize at, balık bilmezse Hâlik bilir. (BH, 95)*

K

kaba ağacın gürlemesi dalı iledir (ata.) kişi, hısım ve akrabalarıyla birlikte bir varlık olur; çoluğu çocuğu, hısım akrabasıyla olan kişi, bunlarla, bunların elbirliğiyle başarıya ulaşır.
"Kaba ağacın gürlemesi dalı iledir. *Bir adamın yanı yöresi olmayınca o adam ne yapabilir ki?" (YDGB, 161)*

kaçmaktan kovalamaya eli değmemek (dey.) işi başından aştığı için yapılması gereken bir başka şeyi yapamamak, hiç vakit bulamamak.
Kaçmaktan kovalamaya eli değmemişti. *(BBE, 36)*

kadere rıza demek (dey.) yazgıya boyun eğmek, "olacak olur" deyip beklemek.
"Vali de onu yakalamağa söz verdi ama, hiç zannetmiyorum efendim, iki gözüm, sultanım Hamza Bey... Kadere rıza deyip *köyünüze dönecek, bekleyeceksiniz. Ola ki bir mucizat görüle..."(İM2, 437)*

kaklık (a.) yağmur yağınca içine su biriken kaya oyuğu, ki sarnıç gibi kullanılır.
Bir de derince bir kaklık *vardır ağaçların yakınında. Derince, bir kulaç uzunluğunda, üç karış genişliğinde bir* kaklıktır *bu. (BBE, 301)*

kalaklamak coşku ve istekle karışık ivme duymak.
Bir an önce köye varmak için, içi kalaklıyordu. *(İM1, 253)*

kamalak (a.) sarı katran çıkarılan, çam türünden bir ağaç, katranağacı, dağ servisi, sedir, Toros sediri.
Bir orman ki, şu Toros'un çam, kamalak *ormanından beter. (O, 200)*

kancıkla çıkma yola, başına getirir belâ (ata.) kadınla birlikte bir iş yapmanın kişiyi güç durumda bırakabileceğini, kadının düşüncesizce davranışları olacağını anlatır.
"Bilsem seni getirmezdim," dedi. "Kancığılan çıkma yola, başına getirir bela." *(YDGB, 8)*

kan tere batmak (dey.) baştan ayağa ter içinde ve yorgun, perişan bir durumda olmak.
Kan tere batmıştı. *Dizlerinin bağı çözüldü. (İM1, 13)*

kan uyku (dey.) çok derin uyku.
"Korkma! Bizi kimse göremez. Tâ şu uçta toplanz geceleri, herkes kan uyku*da iken." (ÖO, 206)*

kaplık (a.) kap kaçak konulan yüksekçe yer.
Kaplığın *yanında, ıslak yerde, beli çite dayalı... (BH, 88)*

karacan (a.) demir gibi rengi yüzünden demircik de denilen bir ağaç.
Hendek kıyılarında tozdan ağaç oldukları bile belirsiz olmuş bodur karacan*lar vardı ya, onlar ağaçtan bile sayılmazlar. (BH, 87)*

kara çatkı (a.) yas işareti olmak üzere başa bağlanan kara yağlık.
Ölmüşse, Hürü Ana'nın başında neden kara çatkı *yoktu? (İM2, 191)*

karakmak rengi karaya dönmek.
Yüzü karakmış, *gözleri çukura kaçmış, alnı kınş kınş olmuştu. (İM1, 462)*

karanlık kavuşmak (dey.) akşam olmak.
Evin avlusuna geldiğinde karanlık kavuşmuştu. *(İM1, 13)*

karnı karnına geçmek (dey.) çok arıklaşmak.
Uzaktan, kınaç kepir taşlı yörepten aşağı, karnı karnına geçmiş, *dili dışarıda, yalpalayarak, kocamış bir kurt geliyordu. (ÖO, 167)*

karnı yememek (dey.) çekememek.
"Babam onlardan çok pamuk topluyordu da... karınları yemedi*"(ÖO, 303)*

kars ağacı (a.) sert keresteli bir ağaç, dişbudak.
Karaçalılardan, cilpirtilerden kalıntılar. Bir iki tane de kars ağacı... *(BBE, 257)*

kasar (a.) harmanın, savrulduktan sonra geride kalan taneli ve samanlı bölümü ki yeniden sürülür.
İki gün sonra harman savruldu. Üçüncü gün kasar *sürüldü. (İM1, 54)*

katık (a.) ayran.
Sat da biricik keçiyi, bir damla katık*tan da olalım. (HNA, 6)*

kayışkanat (a.) yarasa.
Mağara ağzına kadar, baş aşağı asılmış kayışkanat*la doluydu. (YDGB, 169)*

kayrak (a.) ince kum.
sonra pınara girip iyice iyice kayrak*larla ovalandığını... anımsıyor. (YY, 623)*

keditaşağı (a.) kırmızı çiçek açan, kötü kokulu bir bitki, kediotu, valeryan.
Bir de keditaşağı *çok kırmızı açar. (BBE, 273)*

kef (a.) yumurtadan yeni çıkmış civcivin ağzının kıyısında bulunan ve zamanla geçen sarı renk.
Yuvada sarı sarı kocaman ağızlı yavrular, kef*li ağızlarını açmışlar, kıyameti koparıyorlardı. (İM3, 217)*

kefenktaş (a.) delikli, hafif bir taş, kefek, kefeki.
Çeşmeye gelip dut ağaçlarının birisinin altındaki geniş kefenktaş*ın üstüne çöktüler. (KK, 418)*

kele (i.) "ayol", "hey", "yahu", "be" gibi genellikle kadınlar için kullanılan bir söz.
Hasan: "Ana kele*" dedi, "ebem dağda tek başına korkmaz mı?"(O, 193)*

keleplenmek bir yumak gibi tostoparlak olmak, kıvrılıp çöreklenmek.
Gözlerini uğuştururken yanıbaşına keleplenip *oturmuş kocaman kara yılanı gördü. (İM4, 16)*

kelep olmak bkz. **keleplenmek.**
Mavi, uzun bir yılan geldi, yağmurcuk kuşunun yanıbaşında kıvrıldı, kelep oldu. *(İM4, 284)*

kel kerkez (a.) başı ve boynu çıplak, leşle beslenen yırtıcı bir kuş, akbaba, kerkenez.
"Boğanın da üleşini bir mağaraya atarım. Şu ormana da, kel kerkez*lerin önüne de." (O, 254)*

kendir (a.) kenevirden yapılmış kalınca sicim, halat.
"Sonra, ayaklarından kendir*le Göğburun'daki ulu duta asmış."(BH, 126)*

kerme (a.) kat kat olmuş, nasırlaşmış kir.

"Kirden, kermeden *etin gözükmez olur." (BH, 131)*

kesme (a.) bir yüksük içine oturtulmuş uzunca fındığa benzeyen yemişi olan bir orman ağacı, palamut.
Kayalığında tek tük kesme *çalıları, kocayemiş çalıları, alıç ağaçları bulunur. (BBE, 275)*

kesmelik (a.) egemen öğesi kesme ağaçları olan yer.
Köylüler kepir taşlı bir kesmeliğe *yerleşmişler; kırık dökük birkaç hûğ, birkaç toprak dam yapmışlardı kendilerine. (İM2, 127)*

kessen bir damla kanı akmamak (dey.) olağanüstü bir üzüntü ve şaşkınlığa uğramak.
Hiç kimseden çıt çıkmıyordu. Tutup hepsini teker teker kessen bir damla kanları akmayacaktı. *(YDGB, 160).*

kerkez bkz. **kel kerkez**

kertiş (a.) bir tür kertenkele.
Çekirge yağacak, solucan, kaplumbağa... kertiş *yağacak... (YÖ, 131)*

kıbal (a.) yüz; yüz özellikleri, eşkâl.
Düşmanı olan Hacı Eşkiya'ya geliyor. Eeeey Hacı Eşkiya diyor, şöyle şöyle, şu kıbal*da, şu durumda bir düşmanım var. (YÖ, 133)*

kımık bkz. **bir kımık**
Hasan ne yapsın Hasan, Hasan daha bir kımık *çocuk. (YÖ, 151)*

kılavlamak kesici araçları keskin bir hale getirmek.
Çakısını uzun uzun kılavladı, *keskinleştirdi... (İM2, 453)*

kırak (a.) bir şeyin sınırını oluşturan çizgi ya da çizginin yakınındaki yer, kenar.
şalvarının cep kırak*larını altın sırmayla işleten odur. (DÇC, 355)*

kırfacana çevirmek (dey.) kırıp geçirmek.
Üstlerine yağan bombalar gâvurları kırfacana çevirir. *(O, 257)*

kırfacan etmek bkz. **kırfacana çevirmek, kırfacana uğratmak**
Köyün hepsini de kırfacan ettiler. *(İM4, 507)*

kırfacana uğratmak (dey.) bkz. **kırfacana çevirmek, kırfacan etmek.**
Marmara'ya bir şeyler oldu, yunuslar kırfacana uğratılınca *denizden bet bereket çekildi. (DK, 51)*

kısılmak kaçıp kurtulma yolu kalmamak, sıkışmak.

Kapana kısıktıklarını *anlıyor Deli Durdu. (İM1, 173)*

kışalamak "kış kış" ya da "kiş kiş" diye ses çıkararak tavuk, kuş vb. kovmak; kovalamak.
Öylesine yorgundu ki, sinekleri kışalayamadı *bile, uyudu. (ÖO, 167)*

kıv (a.) avcılıkta, avı ürkütüp belli bir yöne sürmek için topluca çıkarılan yaygara.

kıv eylemek (dey.) avcılıkta, "vardı ha!", "geldi ha!", "kaçıyor ha!" gibi yaygaralarla avı istenen yöne sürmek.
Arkasından yangın ağzını açmış koşturuyordu. Kıv eyliyordu. *(BBE, 131)*

kıvrışmak sarmal bir biçimde birbirine sarılmak; [saç] lüle lüle olmak.
Fesin altından kara kâkülleri çıkmış, kıvrışarak *alnına dökülmüştü. (İM1, 141)*

kıyık kıyık kıymak (dey.) öldüresiye dövmek.
"Bir beni bulursa... Allah var demez... Kıyık kıyık kıyar *beni." (İM1, 23)*

kızınmak ısınmak.
Üşümüş çocuklar, ateşin kıyısına sokulmuşlar kızınıyorlardı. *(O, 49)*

kirp diye [ya da **kirpedek**] (zf.) bıçakla kesilmiş gibi, ansızın, hemencecik.
Yamaçtan aşağı inerken ağlaması kirp diye *kesildi. (İM1, 13)*

kirpiştirmek [gözü] çabucak kapayıp açmak, sık sık kapayıp açmak.
Gözlerini kirpiştire kirpiştire *açtı. (İM1, 95)*

kişlenmek hızla batmak, batıp kalmak, saplanmak.
"Güneş tepemizdeydi. Mıh gibi kişleniyordu *tepemize." (BH, 90)*

konalga (a.) göçün konakladığı yer.
"İkindiyi geçerken göçün ucu ormana girecek. İkinci konalganız *ormanın içi." (O, 65)*

konur (s.) kimseyi beğenmeyen, kurumlu, övünçlü.
Süleyman Kâhya sapanlı safları dolaşıyor, bir meydan savaşı kazanmış komutan gibi konur: *"Geldiler gördüler, geldiler gördüler," diyor, başka bir şey demiyordu. (BBE, 251)*

konurlandırmak böbürlendirmek, büyüklendirmek, kurumlandırmak.
Koca cerrahın on beş gün köyde kalması Gökdereliler'i konurlandırıyordu *(ÜAE, 279)*

konurlanmak böbürlenmek, büyüklenmek, kurumlanmak, kimseyi beğenmemek.
"Arkalısın diye ne konurlanırsın?" *(O, 42)*

koygun (s.) yoğun.
Öteki dört köy şenlik içindeydi. Koygun koygun *davul sesleri geliyordu oralardan da. (İM1, 352)*

koygunlaşmak çoğalmak, yoğunlaşmak.
Köyden gelen uğultu gittikçe çoğalıyor, koygunlaşıyor, *karşıki kalenin kayalıklarında yankılanıyordu. (KK, 8)*

köklemek tarla açmak, köklerini söküp ekime elverişli bir duruma getirmek.
Şu karaçalılığı köklemek *gerek. Karaçalılık beş bin dönümdür. (İM2, 144)*

köküç (a.) otuz, kırk santim uzunluğunda, beş altı santim çapında, yuvarlak ve ucu sivri değnek parçası, ki çocuklar hızla toprağa batırarak bir tür oyun oynarlar: Batan kökücü kendi kökücüyle deviren çocuk, devirdiği kökücü alır. Oyun bu biçimde sürer gider.
Çocuklar gübreliğin üstünde köküç *oynuyorlardı. (İM1, 24)*

kömbe (a.) küle gömerek pişirilen mayasız çörek.
Azıkta üç baş soğan, altı yumurta, bol çökelek, bir parça Türkmen peyniri, bol bol kömbe *ekmeği vardı (İM2, 184)*

köre (a.) 1 karınca yuvası.
Sol yanında bir karınca köresi *gördü. (İM1, 11)*
2 demirci ocağı.
Bilirim, bilirim de gene de yüreğim yanar demircinin köresi *gibi. (İM3, 268)*

kösgelmek yaslanmak.
Sonra yastığa kösgelip, *olanı biteni... uzun uzadıya anlattı. (İM2, 223)*
Ali de onun gibi kösgelmek *istiyor, ama karşısında bir Ağa oğlunun varlığını hissediyordu. (O, 163)*

kösrelemek [kesici şeyleri] taşa sürerek bilemek.
İçerden kösre taşını aldı, cebinden çakısını çıkardı, çakısını kösrelemeğe *başladı, çakı kılı keser oldu. (ÖO, 356)*

kösre taşı (a.) kesici şeyleri bilemeye yarayan taş.
İçerden kösre taşını *aldı, cebinden çakısını çıkardı, çakısını kösrelemeğe başladı, çakı kılı keser oldu. (ÖO, 356)*

köstü (a.) köstebek.
Kimi zaman da attan inerek bir köstü *yuvasından kabarmış bir avuç toprak alıyor... (YK, 183)*

köten (a.) önüne beygir koşulan, kazacağı toprağın derinliği ve genişliği ayarlanabilen, bütünüyle demirden yapılmış bir çeşit saban.
Evlerin içinde, eğilip bükülmüş, erimiş kapkacak, bir köten, *birkaç saban demiri, kireçleşmiş bir yığın çakmaktaşı... (İM2, 48)*

kubarmak 1 çalım satmak.
Kasaba Kalaycı'nın ölümünü duymuştu. Koca Osman'ın böyle kubara kubara *dolaşmasının sebebini anlıyorlardı. (İM1, 388)*
2 öğünmek, gururlanmak.
"Siz de gelirsiniz, arkadaş diye söz ederekten karşımda kubarırsınız." *(O, 329)*

kulunç (a.) sırtın iki omuz arası.
Örgülü kara saçları, arkasına dökülmüş, kulunçunu *baştanbaşa örtmüştü. (İM1, 107)*

kurdun ağzına kan değmek (dey.) yavuz birinin yavuzlukta ilk adımı attığında, artık eyleminin önlenemeyeceğini anlatmak üzere kullanılır.
"Vali bey, bu itoğlu yakalansa da yakalanmasa da olan oldu zaten. Kurdun ağzına kan değdi." *(İM2, 433)*

kurşun döşemek (dey.) durmadan ateş etmek.
Mustan onun ayaklarının dibine, sağına soluna kurşun döşüyordu. *(BBE, 176)*

kuş lastiği (a.) çocukların kuş vurmak için kullandıkları, iki ucu bir çatala bağlanmış ve öteki iki ucunda genişçe bir meşin parçası bulunan lastik, sapan.
"Bir tane kuş lastiği *alırım. Tibi'i çavuş vururum ki, yağlı..." (O, 263)*

küncü (a.) darı büyüklüğündeki söbe ve sarımtırak tohumlarından yağ çıkarılan, öğütülerek tahin yapılan küçük bir tarım bitkisi, susam.
"Yok," dedim, "aga, malım ne varsa anan südü gibi helâl olsun. Kozam, küncüm, *buğdayım, anan südü gibi." (BII, 92)*

küren (a.) hayvan sürüsü, sürü; pek çok.
Kartallar küren küren, *zurba zurba, üst üste, kanat kanada çukura iniyor... (YK, 15)*

kürnek (a.) otlatılıp doyurulmuş olan sürünün ikinci otlama vaktine değin topluca bulunduruldukları genellikle su kıyısı yer.
Bir de sığırların, koyunların kürnekleri *kaldı. (DÇC, 360)*

ling ling (zf.) gürültüsüz ve kısa adımlarla, tin tin.
ling ling *gidiyorlardı. (YK, 421)*

M

mantıvar (a.) genellikle kaya yüzlerinde biten, mimozaya benzeyen sarı çiçekleri olan bir bitki ve onun çiçeği, altınotu. (Latince adı: Solidaginis virgo)

Gece ıslak ıslak kokuyordu. Çam, gürgen, mantıvar, *peryavşan, çobançırası, ter kokuyordu. (İM1, 167)*

maşkına bakmak (dey.) yürüyüşüne, yapıp edişine bakmak.

"Hele şunun bir maşkına bakalım. *Kır tay bize gül mü verdi, yoksa ot bitmez karaçalı mı?" (ÜAE, 41)*

memek (a.) meme.

"Koynundaki memekler - *Turunç olmuş kokuyor." (İM1, 144)*

mengü [ya da **mengi**] (a.) bir halk dansı, semah.

Bütün toy yediden yetmişe ayağa kalktı. Mengü *başladı. (BBE, 15)*

mezdeğe [ya da **mezdâ**] (a.) yüksekliği on beş yirmi metreyi geçen, iğne yapraklı, on beş yirmi santim uzunluğunda kozalakları olan, bu kozalaklardan sızan reçine sakız olarak çiğnenen bir ağaç, Toros köknarı.

"Bana bir tutam çam sakızı, bir tutam da mezdeğe *sakızı, azıcık da kekik getirin." (O, 268)*

mızırdanmak ağlamaklı bir sesle bir şeyler söylemek.

Çavuş mızırdanıyordu: *"Etme bunu bana. Ben ölüyorum diyorum size, ölüyorum." (İM1, 287)*

misli menendi olmamak (dey.) eşi benzeri olmamak.

Avrupa'da, Amerika'da bile böyle bir çiftliğin misli menendi olmayacaktı. *(YY, 60)*

mitil (a.) eskimiş yatak ve benzeri şeyler; kumaş eskisi.

Mitili *barhanayı sererdim, sizin eve. (YÖ, 86)*

mitillemek (kumaş, yatak) eskimek, tiftik tiftik olmak.

Kavlamış, eskiyip mitillemiş *deri bir önlük takıyordu. (AGSS, 13)*

mucuk (a.) tatarcığa benzer, küçücük bir sinek.
Ayran torbasına küçücük küçücük, mucuk *dedikleri sinekler çokuşmuştu. (İM1, 54)*

murt (a.) yaprakları yaz kış yeşil kalan, mısır tanesinden biraz büyükçe söbe meyvası olan bir bitki ve meyvası, mersin.
"Ben ölürsem benim sinimi şuraya, şu ak taşın, şu yazılı taşın dibine kazarsınız. Üstüne murt *çalısı koyar, toprağı örtersiniz, olur mu?" (BBE, 99)*

murtluk (a.) murt çalılığı, murt çalılarıyla kaplı alan.
Murtluk *kireç ocaklarının az üstünden başlıyor, Akarca'ya, çam ormanlarına kadar gidiyordu. (İM3, 236)*

muzu (s.) ara bozucu.
"Kaldı diye, atı öldü diye sevinsinler muzular." *(O, 118)*

mümkünü çaresi [olmamak] (dey.) olanaksız; kesin; başka bir yolu yok.
Osman Ağa ne yapıp edecek, Mustan'ı, mümkünü çaresi yok, *öldürtecekti. (BBE, 36)*

mümkünü çaresi kesilmek (dey.) umarsızlaşmak, umarsız kalmak, hiçbir olanak kalmamak.
Bütün mümkünü çareleri kesilir, *o zaman kaçacak bir delik bulamazdı. (KK, 476)*

N

nahır (a.) sığır sürüsü.

Köyün nahırı *caminin önündeki alana baştan başa serilmiş yatmışlar, geviş getiriyorlardı. (YK, 23)*

nen çalmak ninni söylemek.

"Çocuk ağlıya ağlıya ölsün, götür karının yanına, kesiverir sesini. Bir nen çalar..." *(BH, 85)*

nennilenmek bir ezgi gibi yayılmak, ninni gibi yayılmak.

Ova bir sevinç mestliğinde yumuşak, ılık, nennilenir. *(İM4, 10)*

O

ocağa vurmak (mec.) [tencereyi] yemek pişirmek üzere ocağın üstüne koymak.
Atın yanındaki tencereyi aldı. Su doldurdu, ocağa vurdu. *(O, 114)*

ocaklık (a.) içinde yakılan odunun ve her türlü ateşin dumanını yukarıya verecek durumda, duvar kenarında yapılan bacalı çıkıntı.
Gözlerini iyice iki eliyle ovduktan sonra ocaklıktan *tarafa bakındı. (İM1, 21)*

o değilcikten gelmek (dey.) farkına varmamış gibi davranmak, duymamazlanmak, bilmemezlenmek.
Ali gene duymadı. - "Duyar mı hiç!" - "O değilcikten geliyor." *(ÖO, 144)*

oğlanlık tutmak (dey.) zehirli sıtma nöbeti gelmek. (Halk inanışlarına göre genellikle erkek çocukları tutar "oğlanlık" ve çocuğu buz gibi suda yıkarsan, ya da bir semer içine yatırırsan geçer.)
Bir yaşlı: "Bir semer bulun da çocuğu semerin içine yatırın, belki geçer," dedi. "Oğlanlık tutmuş." *(ÖO, 377)*

omuzu kopmak (dey.) omuzu çok ağrımak.
Elif'in omuzu kopuyordu. *(O, 428)*

ot vurmak [ya da **ot düğmek**] pamuk tarlasındaki zararlı otları çapa ya da kazma ile temizlemek.
"Arkasında sürün dur bir ömür, yazılarında Çukurova'nın. Şelek çek... Pamuk topla... Ot vur... *Biter mi?" (BH, 131)*

oyum oyum oynatmak (dey.) [birini] binbir düzen ve oyunla istediği gibi oyalamak.
"İnce Memed dedikleri de," diyorlardı, "el kadar çocuk. Parmağına takmış koca Asım Çavuş'u, oyum oyum oynatıyor." *(İM1, 440)*

Ö

öğünmesinden geçilmemek [birinin] (dey.) çok öğünmek.
Başka bir çocuk olsaydı Memed'in yerinde, öğünmesinden geçilmezdi. *(İM, 1, 24)*

ölçermek sönmekte olan ateşi, külünü alarak, yeni odunlar atarak canlandırmak.
Sofrayı ortadan kaldırdılar. Ateşi ölçerdiler, *yakıtlar. (İM1, 437)*

ölüde ses var, [onda] ses yok (dey.) birinin cansızmışcasına kendinden geçtiğini anlatır.
Ölüde ses var, *Memidik'te* ses yok. *(YDGB, 328)*

ölüyün [ya da **öllüyün**] körü (dey.) "Yok daha neler!", "Canın cehenneme!" gibi olumsuz öfke anlatımlarında kullanılır.
"Tekeç dağına uçarken gördüm. Neee? dedi. Üstüme güldü. Ulan ölüyün körü, *dedim." (O, 35)*

örme (a.) keçi kılından yapılmış, dört beş metre uzunluğunda urgan.
Hiç kıpırdamayan çoban çocuğu ağaca dolaya dolaya, sertçe, sıkıca sardı. Örme, *çocuğun bedenine oturdu. (BBE, 177)*

örtme (a.) damların, üç yanı açık üstü kapalı, sundurma gibi kullanılan bölümü.
Damın örtmesinin *altında hasta koyunlara bakıyordu bir adamla beraber. (ÜAE, 150)*

öte geçe (a.) bir koyağın, bir dere, çay ya da ırmağın, birine göre öteki yakası, karşı yaka.
Sabahleyin gözünü açmış bakmış ki ne görsün, tepeyle birlikte ırmağın öte geçesindeki *düzlükteler. (BBE, 18)*

ötürgen (s.) sürgüne tutulmuş kimse.
"Ötürgen *oldu çocuğum." (BH, 99)*

P

pabuç inciri (a.) güneyde bol yetişen, gövdesi ve yaprakları etli ve dikenli, güzel ve parlak renkte çiçek açan, incir büyüklüğünde dikenli ve ballı meyvesi olan, doğal ağıl olarak dikilen bir kaktüs türü, ki "eşek inciri" de denir.

pembe çiçekler açmış pabuç incirleri *konağın yolunu kapatmışlardı... (DÇC, 84)*

pahal (s.) nekes, cimri, iş bitirmeyen [kimse].

Pahal *oldu, ne geldi, ne göründü. (ÖO, 210)*

pahal olmak (dey.) iş bitirmemek.

"Taşbaş'ım, Memed'im dedim, yavrum, evliyalar evliyası, kırk ermişlerin gözbebeği yavrum, dedim, gel yanıma köylü Çukur'un düzünden dönünceye kadar. Pahal oldu, *ne geldi, ne göründü." (ÖO, 210)*

palaz (a.) çul eskisi, bkz. **çulpaz**

Evlerine gelen koskoca Muhtar'ın altına serecek bir palazları *da yoktu. (O, 370)*

pamuk çekmek (dey.) kozanın içindeki pamuğu elle çekip çıkarmak.

"Ne var ki sanki, pamuk çekmek *de iş mi?" (İM1, 19)*

pampal (a.) kır lalesi, gelincik.

Ya bir yoğurt çiçeği, ya bir pampal, *ya ağmağacı çiçeği, ya bir su püreni. (YDGB, 13)*

pampal pampal açmak (dey.) iri iri açmak.

"Allah seni inandırsın, öteki tarlalardan daha iyi. Pampal pampal açmış*" (O, 402)*

pança (a.) avuç.

Hösük ağzı aşağı hendeğin kıyısına uzanıp sudan pança pança *içmeye başladı. (HNA, 31)*

parlamak [kuş] hiç beklenmedik bir zamanda ansızın "pırrr" diye uçmak.

Bir ara önünden bir keklik zurbası parladı. *(İM1, 13)*

par par etmek (dey.) parıldamak.
Fişeklikler de işlemeliydi. Ta uzaktan par par ediyordu. *(İM1, 340)*

patanç (a.) iki bacak arası.
Bir tek de köpek gördü. Kuyruğunu patancının *arasına kıstırmış, korka korka bir duvarın dibinden yürüyordu. (İM1, 24)*

pavkırmak bkz. **pavlamak**
çakallar gibi pavkırıyor, *kurt gibi uluyor... (YK, 186)*

pavlamak [ya da **pavkırmak**] uzun ve sinirlendirici bir sesle ağlar gibi bağırmak.
Tan yerinin çakalları pavlıyordu. *(O, 116)*

pelik (a.) bölük, parça.
"Bir kurşun patlarsa öldük demektir. Her bir peliğimiz *bir yerde kalır, şu gelen köylü bizi didik didik eder." (İM1, 303)*

pel pel bakmak (dey.) hiçbir şey anlamadan, anlamsız bir yüzle, bön bön bakmak.
Çocuk onlara bir hoş, pel pel baktı. *(İM1, 16)*

pençik (a.) kadın hizmetçi.
pençiklik (a.) [kadın] hizmetçilik, el işi görme.
"Babam," diyordu, "el kapılarında tutmalıkta, anam pençiklikte *öldü. Ben de el kapılarında sürünüyorum." (BH, 90)*

per (a.) su değirmenlerinde çarkın kepçesi; kepçe, kanat.
tam orta yerde bir tahta yıldız vardır, o yıldızın bir peri *azıcık kapıdan ayrılmıştır. (KK, 147)*

perilik (a.) mantar gibi toprağa yapışmışcasına duran, dikenli, boz renkli bir bitki.
Buralarda, bu dağların başında, perilik *diye top top dikenli otlar vardır. (O, 188)*

peryavşan (a.) mavi, ak çiçekler açan, güzel kokulu bir ot, yavşanotu, veronika.
"Canıyın kıymetini de bilirsin deli," dedi, "bu peryavşanları *da nereden buldun?" (İM1, 135)*

pırnar (a.) meşe çalısı, pırnal.
kayaların arasında bulduğu pırnarlara, *sivri kayanın kepesindeki bir kenger köküne birer ikişer sığırcık koydu. (YK, 202)*

pıslanpatır (a.) çocukların saklanarak oynadıkları bir oyun, saklambaç.
Çocuklar gene pıslanpatır *oynamaya çıkmışlardı. (YK, 5)*

pısmak sinmek, pusmak.
Safa'nın altına pısardık. *(İM2, 499)*

portmak kaymak, fırlamak; sıyrılıp kaçmak.
"Sonra yakaladılar. Ben de ellerinden şafağa karşı porttum *kaçtım." (O, 296)*

purç (a.) ağaçların ince filizleri.
"O yıl köylü bu sebepten aç kaldı. Ağaç purçları *yedik." (YDGB, 102)*

pusarmak (hava) bulutlanmak, kapanmak, puslanmak, pus çökmek.
sıcaktan tüten ovanın ardı pusarıyor, *pusun arkasındaki tepeler, hüyükler, ağaçlar zar zor seçiliyordu. (HNA, 71)*

pür (a.) ardıç, çam gibi iğne yapraklı ağaçların yapraklarına verilen genel ad.
Çamların altı pürden *döşek gibi olmuştu. (ÇE, 40)*

püren (a.) küçük, çan biçiminde ve güzel kokulu çiçekleri olan, çalı görünüşünde bir bitki (ki kökünden ağızlık, dallarından süpürge yapılır; arıların püren çiçeklerinden özümseyerek yaptıkları bal çok değerlidir), süpürgeotu, funda. (Latince adı: Erica)
Ya bir yoğurt çiçeği, ya bir pampal, ya ağınağacı çiçeği, ya bir su pürenı. *(YDGB, 13)*

pürenlik (a.) pürenlerden oluşan çalılık.
Karşı pürenlikten *ince ince bir yelle birlikte, görülür görülmez bir sis ağdı... (KK, 81)*

S

saban atımı (dey.) ekime hazırlık olmak üzere toprağın sabanla sürülme vakti.

Hamza'nın saban atımında *çıkıp gelmesi, çakırdikenliğe ateş verenlerin üstüne at sürmesi, sonra hemen kardeşinin kanlarıyla evlenmesi, köylülere önceleri oyun gibi geldi. (İM2, 342)*

sabı (s.) Arapça "sabî" [henüz memeden kesilmemiş erkek çocuk] sözcüğünün halk ağzında söylenişi olup "küçük", "günahsız" anlamlarında erkek ve kız çocuklar için kullanılır.

"Sabı *çocuk, yürek dayanmaz." (BH, 98)*

sağılmak kendini bırakıverip çökmek, aşağı doğru akmak.

Kendini uçurumu aşağı atacakken bir sarsıldı, dizleri ağırlığını çekemedi. Kayanın üstüne sağılıverdi. *(BBE, 318)*

sağım (a.) [süt] sağma işi.

altın saçlı kızlar sağıma *başladılar. (BBE, 74)*

salaca (a.) tabut.

Ali Safa Bey'in ölüsünü camiye kadar köylüler, akrabaları zor taşımışlar, bir ikisi salacayı *taşırken bayılıp yerde kalmıştı. (İM3, 80)*

salak (a.) pirinç ekilmiş olan alan.

Kışın taşan Savrun'un sularının büyük bir kısmı da Amberarkı'na geçti, çeltik salağını *doldurdu. (DÇC, 137)*

sallı (s.) [at] gövdesi uzun.

Çok yüksek, sallı, *deve gibi bir attı. (O, 47)*

sap (a.) biçilip demet haline getirilmiş ekin.

İsmail, elindeki dirgeni sapların *üzerine attı. (BH, 101)*

sarat (a.) büyük delikli kalbur.

"O olmasa beni sarat *gibi ederlerdi." (İM1, 175)*

sarat gibi etmek [ya da **sarat etmek**] (dey.) gövdesinde iri delikler açmak, delik deşik etmek.

"O olmasa beni sarat gibi ederlerdi." *(İM1, 175)*

sarıca arı (a.) küçük petek yapan ve bu petekte topluca yaşayan, iğnesiyle sokan bir tür yaban arısı.
Boncuklu arılar, sarıca arılar, *balarıları incecik kanatlarıyla güneşin ipiltisinde binlerceydi. (YDGB 483)*

sarı sıcak [ya da **sağır ısıcak**] (dey.) çok yakıcı, kavurucu, bunaltıcı sıcak.
Çukurova'nın sıcağına sarı sıcak *derler. (İM1, 41)*

sası sası kokmak (dey.) kokuşmak; mide bulandırıcı biçimde bir koku yaymak.
Keçi ağılı sası sası kokuyordu. *(İM1, 42)*

savan (a.) kalın pamuk ipliğinden, keçi kılından, tiftikten, yünden ya da bunların gelişigüzel karışımından kalınca dokunmuş küçük çul, yaygı.
Ali, savana *sarılmış yatağı, yorganı, tenekeleri yüklendi. (O, 117)*

savsak (s.) aptal, şaşkın, sersem, sersemlemiş; kendinde değil.
Bir tökezliyor, sonra kendini toparlıyor, gene savsak, *bitkin koşmasını sürdürüyordu. (KK, 145)*

seçkil (s.) üstün, seçilmiş.
"Peki", dedi Hatun, içini çekerek, "ünü büyük, sözü seçkil *Topal Ali Efendi'mize bunu yapmasaydın, keşki..." (İM4, 34)*

sekilenmek yüksekçe bir yere oturmak.
Eski birer kamış kökü tümseğine karşılıklı sekilendiler. *(DÇC, 587)*

sel sele gitmek (dey.) [yağmur] bardaktan boşanırcasına yağıp her yan sel içinde kalmak.
Şimdi, diyordu, bir yağmur yağmalı Çukurova'ya, ortalık sel sele gitmeli. *(O, 200)*

sel sele vermek (dey.) bkz. **sel sele gitmek**
Patlayan bir gök gürültüsüyle ortalığı sel sele veren *bir yağmur başladı. (KK, 225)*

seni deyi gelmek (dey.) güvendiği için gelmek, isteğinin yerine geleceğine güvenerek gelmek.
"Sultanoğlu, ben İsmail Ağa'nın hatunuyum. Bu da oğlu Mustafa. Seni deyi geldik." *(KK, 420)*

sepelemek seyrek damlalar halinde yağmak.

Karanlık kavuştu, yağmur da tekrar ufak ufak sepelemeğe *başladı. (İM1, 413)*

sevinci kursağında kalmak (dey.) bir olgudan dolayı tam sevinmişken, sevinç konusu ortadan kalktığı için, sevinemez olmak.
Şu Memidik yüzünden umutları suya düşmüş, sevinci kursağında kalmıştı. *(YDGB, 339)*

sevinçten göt atmak (dey.) pek çok sevinmek.
"At ölecek. Bak, Muhtar ne diyor, sen burada kalasın diye, at ölecek diye sevincinden göt atıyor." *(O, 109)*

sıtara (a.) sevimlilik, çekicilik; değer, prestij.
Ağamı öldürdüğü yetmez mi, ekmek kapımı, çoluğumun çocuğumun, benim sıtaramı *öldürdüğü yetmez mi? (İM3, 49)*

sıykal (s.) cam gibi dümdüz ve kaygan.
Yokuşun yüzü sıykaldı. *Killi, damar damar, mora çalan bir rengi vardı. (O, 419)*

sıykallaşmak cam gibi dümdüz ve kaygan bir hal almak.
Kasabanın çarşısı irice, bir insan başı büyüklüğünde, yüzyıllarca akarsuyun dibinde, sürüklene sürüklene sıykallaşıp *cilalanmış çakıl taşlarından örülmüştü. (DÇC, 375)*

sidiğine basan uyuz olur [birinin] (dey.) [birinden] iş çıkmayacağını, iş bir yana dokunca bile gelebileceğini anlatmak için kullanılır.
"Ben de diyorum ki bu köylünün sidiğine basan uyuz olur."*(YDGB, 149)*

siniler sinek kalmamak [ya da **olmamak**] (dey.) hiçbir canlı bulunmamak, ıpssız olmak.
Gökte de bir tek, bir kuş gördü. Başkaca, ovada siniler sinek yoktu. *(İM1, 43)*

sinsin (a.) düğünlerde, geceleri ateş çevresinde davul zurna eşliğinde oynanan, yarı halk dansı, yarı gösteri özelliğinde bir oyun.
Sinsin *ateşi yakılır, yandaki buğday tarlasına. (ÖO, 413)*

siyim siyim (zf.) ince ince, hafif, hafif,az az, için için, uzun uzun, durmadan, iplik iplik.
gözlerinden de uyku siyim siyim *akarmış... (O, 27)*

soğyılan(a.) taşlık kayalık, kıraç yerlerde yaşayan, iri başlı, küçük ama

keskin ağızlı bir tür yılan.
Bir soğyılan *gibi sessiz kayar, bir kuş gibi uçar... (İM2, 259)*

sokum (a.) içinde katık bulunan dürülmüş yufka.
Sonra da hemen ekmeği sokum *yaptı. (O, 165)*

sokum yapmak [ekmeğin] içine katık koyarak dürüp yuvarlaklaştırmak.
Sonra da hemen ekmeği sokum yaptı. *(O, 165)*

solağan, (s.) çabuk yorulan, soluk aldığında karnı fazla şişip inen, sık sık soluk alan hasta (at).
Bu yezitlerin atları da böyle perişan, böyle solağan *olur. (YY, 79)*

soluğu taşmak (dey.) soluk soluğa kalmak.
Öyle çabuk yürüyordu ki, soluğu taşıyor, *sözler ağzından yarım yarım çıkıyordu. (O, 130)*

soluk [ya da **soluğunu] toplamak** (dey.) biraz dinlenmek.
Soluklarını toplayınca *ayağa kalktılar. (O, 403)*

son gittilik (dey.) giderayak, gitmek üzereyken.
"İşte öldüyorum, senden son bir isteğim var. Söyle onu da son gittilik *verine getirelim, dedim." (BBE, 329)*

soyka kalsın "olmaz olsun", "yere batsın" gibi bir üzüntü ve acı sözü.
"Soyka kalsın *böyle dirlik. Bu ne? Gel eve gidek." (BH, 147)*

sömelek (a.) kundağa sarılı çocuk.
"Ulan sömelek!" *diye bağırdı. (İM2, 333)*

söykenmek bir dirseğini destek yaparak uzanmak, yaslanmak.
Sen bu söykenmeyle *iyice belli ettin Ağa ya da Bey oğlu olduğunu. (O, 162)*

söze varmamak (dey.) iyi ya da kötü hiçbir şey söylememek, susmak.
Kümbetoğlu çoktandır susuyor, hiçbir söze varmıyordu. *(O, 39)*

sözsüz (s.) verdiği sözde durmayan, sözünü yerine getirmeyen [kimse].
"Hasan'ı kandır, şahinimi al bana ver. Yoksa seni kıyamete kadar sözsüz *ilan ederim." (BBE, 261)*

sözü geçgil (s.) istediğini yaptırır, sözü geçer.
Maraşlının sözü geçgil... *Hükümette adamı var." (BH, 150)*

suratına konan sinek bin parça (dey.) canı çok sıkılmış, hiç yüzü gülmez.

"O çalışıyor," dedi Memet, "suratına konan sinek de bin parça *oluyor." (KK, 480)*

susundan ölmek (mec.) çok susamak.
İçinden, bir su, bir su, bir su geçiyordu boyuna. Şu fıkara kanya bir su. Susundan ölmüştür. *Yanmıştır fıkara. (O, 244)*

suyu ılımak (dey.) [güçlü biri için] gücü sona ermek üzere olmak.
Mustafa Bey'in, Derviş Bey'in artık sularının ılıdığı... *Ali Saip Bey'in de kulağına gitti. (DÇC, 272)*

südük (a.) döl, soy.
"Bu gençlik geçer mi ele," dedi, "it südükleri, *siz dağlarda çürütün gençliği." (İM1, 135)*

süğen bkz. **süyen**
Sonunda Hürü Ana eline oralardan uzun bir süğen *geçirdi... (İM3, 425)*

sümürmek dudaklarını yapıştırarak soluğu ile çekip içmek; ne var ne yoksa hepsini yiyip bitirmek.
Memed, çorbayı bir anda sümürdü. *(İM1, 28)*

süngüç (a.) gergin durumdaki başparmakla işaret parmağı arasındaki açıklık.
Yıllardır kara sabanla ancak bir süngüç *derinliğinde kazılan topraklar... (YK, 319)*

sürek (a.) sürülmüş toprak.
Toprağa ilk demir girerken bir kurban kesip kanını süreğin *içine akıtamamıştı... (YY, 461)*

süyen [ya da **süğen, süven**] (a.) çit örerken çakılan bir, bir buçuk metre boyundaki kazıklar; sopa, değnek.
Bir iki adım atıp yolun kıyısındaki bir süyenin *yanına vardı, ince* süyeni *eğildi aldı. (O, 323)*

Ş

şakıldak (a.) değirmende, hazneden dökülen tanelerin dökülüşünü ayarlamak ereğiyle yapılan düzenek, ki değirmentaşının üstüne konulan ve hazne ile bağlantısı olan, taş döndükçe şakır şakır ses çıkaran tahta.
Pervanelere dökülen su, dönen taşlar, şakıldaklar *inanılmaz, kulakları sağır edici bir gürültü çıkarıyorlardı. (İM3, 212)*

şaplaklamak şaplakla vurmak, tokatlamak.
O da karnını şaplaklamağa *başladı. (O, 266)*

şavkımak pırıl pırıl etmek, ışın saçmak.
Ova boyunca su, güneşte şavkıyor. *(İM1, 77)*

şelek (a.) ekin, biçilip deste yapıldıktan sonra desteler bir araya getirilip sırtta harman yerine taşınır ki sırtta taşınan her ekin yükü bir "şelek"tir.
"Gövdeli avradı götürmüşsün şeleğe." *(BII, 89)*

şelek çekmek (dcy.) şeleği yüklenip harman yerine götürmek.
Sonra harman yapmak için anasıyle birlikte şelek çekti. *(İM1, 51)*

şıkırdım gibi (dcy.) genellikle ağaçtaki meyve, toplanmamış fasulye, domates gibi sebze, toplanmamış koza için "pek sık", "pek çok" anlamına kullanılır.
Pamuk tarlaları şıkırdım gibi*ydi. (ÖO, 16)*

şına (a.) araba tekerinin demir çemberine verilen ad.
Kapıdaki boyasız, ağaçları çatlamış, tekerlerinin şınası *paslanmış bir arabanın altında tavuklar, köpekler yatıyordu. (BII, 87)*

şıvga (a.) ağaçların her yıl büyüyen taze dalları; düzgün, ince, uzun taze filiz; ışkın.
Oradan bir dalı zorla kırdı, yapraklarını, küçük şıvgalarını *budadı, getirdi Meryemce'ye verdi. (O, 252)*

şipidik (s.) kızarık, hasta (göz).

Yıkık bir huğun önünden geçerken, gözleri şipidik şipidik, *çapaklı, beli bükülmüş, yaşlı bir adam onları çağırdı. (HNA, 36)*

şorul şorul (zf.) oluktan akarcasına, şarıl şarıl.

Dededen oğula, şu dağlarda şorul şorul *kan akıtmıştır. (YDGB, 214)*

T

taka (a.) evin içinde ya da bahçede, yatılmak üzere yapılmış yüksekçe yer.
Usuldan takayı tıkırdattı, Hürü Ana tıkırtıyı duyunca ayağa kalktı... (İM3, 439)

takım taşı (a.) tarlaları birbirinden ayırmak için konulmuş taş, sınır taşı.
Yusuf bir takım taşına oturmuş, iki büklümdü. (HNA, 38)

talamak bürümek, kaplamak.
"Biraz sonra dağları pire gibi talarlar," dedi, "var git yoluna." (İM1, 208)

taman (i.) belirli bir anlamı olmayan, "hani", "hani ya", "vallahi", "galiba" gibi de kullanılabilen, genellikle cümlenin sonuna kimi zaman da başına gelen bir söz. Örneğin, "Sana söyledim taman." cümlesi "Sana söylemiştim, ama sen hatırlamıyorsun galiba.", "Sen gideceksin taman." cümlesi, "Senin gitmen kararlaştırılmıştı, hatırlamıyor musun?" demektir.
"Ipssız köyde o kadar gün sen tek başına nasıl kalırsın? Ölürsün taman. Güzel anam! Gel sırtıma da gidelim. (O, 216)

tapıklamak kutsamanın, beğenmenin, takdir etmenin, iyi niyetin bir anlatımı olmak üzere, birinin sırtına elle hafif hafif vurmak.
Sonra Memed'in arkasını tapıkladı. (İM1, 252)

taplı (s.) eşi benzeri olmayan, çok güzel.
"Allah verir de bu yıl çok pamuk toplarsak sırf senin için bir eşek alırım ki, taplı eşek." (O, 135)

tar (a.) ağaç kütüklerinin birbirine bağlanmasıyla oluşturulan sal.
"Tar geliyor," diye bağırdı Mustafa, angıt kayasından aşağı koşarak indiler. (KK, 185)

tarcı (a.) tar ile ırmak yoluyla ağaç kütükleri taşıyan kimse.
Tarcılar dağlardan ovaya inince, ilk burada duruyorlardı, bu büvetin dönen sularına bağlıyorlardı tarlarını. (YK, 341)

taşkala etmek alay etmek. ay. bkz. **taşkalaya almak**
Benimle taşkala etme *yavrum. (İM3, 423)*

taşkalaya almak alay etmek.
"Beni taşkalaya aldı *o pis oğlan." (O, 34)*

taşocağı (a.) kireç yapmak için taşların yakıldığı fırın, kireç ocağı.
Bir taşocağına *indi.* Taşocağında *sular toplanmıştı ama,* taşocağı *siperliydi. (İM1, 411)*

tavşan öldüye vurmak (dey.) ölmüş gibi hiç ses soluk vermeksizin yatmak.
Kendini yere attı. Tavşan öldüye vurdu. *(O, 95)*

tavşan uyumuşçuluğa vurmak (dey.) uyumadığı halde uyuyormuş gibi yapmak.
Şimdi artık eve gitmeliydi, yemeğini yiyip yatağa girmeli, sonra da tavşan uyumuşçuluğa vurup, *evdekiler uyuyup horlamaya başlayınca da hooop, çitin dibi. (AGSS, 96)*

tebdili şaşmak (dey.) şaşkınlıktan dili tutulmak; neye uğradığını bilememek.
Haydar'ın kılıncını görenin tebdili şaşar. *(BBE, 54)*

teberik (a.) korunması birine bırakılan şey, anı, armağan, yadigâr.
"Sen Döne'min bana teberiğisin." *(İM1, 269)*

teh "aferin", "bravo" gibi bir alkış, beğenme sözü.
Elâlem bak Uzunca Ali Koca Halil'i atına bindirdi desinler diye bindirdin de benim atımı öldürdün. Teh! *Ali iyi oğlanmış! Yavrum, adam evine, anasına iyi olmalı... (O, 132)*

teh demek beğenmek, alkışlamak, aferin demek.
Yavrum, adam evine, anasına iyi olmalı ki elalem ona teh demeli. *(O, 132)*

telesimek sıcaktan bunalarak, her yanı terlemek ve bayılacak hale gelmek, baygınlık geçirir gibi olmak.
"Düşkünlüğü açlıktan çocuğun. Sıcakta telesimiş." *(BH, 84)*

tenger menger (zf.) paldır küldür, teker meker, yuvarlanarak.
Kurşunu yiyen kartal... az ileriye savruldu, sonra da tenger menger *gitti narın üst başındaki kayalığın arasına düştü. (YK, 206)*

terkeş [ya da **terkeç**] (a.) ok atmaya yarayan yay.

Kundağını kurt yemiş, işlemeli, kurt yemiş daha işlenmiş bir terkeş *aslı... (BBE, 63)*

teslim demek (dey.) yenildiğini kabul etmek.
Meryemce son gücünü de harcamış, teslim demişti. *(O, 244)*

Tevir [ya da **tevir tevir**] (zf. ve s.) türlü; türlü türlü.
Her gün bir tevir *çiçek bulur donanacak. (O, 65)*

tezikmek yolunu şaşırıp yitmek; yitip gitmek; sürüden ayrılıp gitmek, tezmek.
Bilir ki millet Çukurova'dan dönünce, bir ölüm kalım olmamışsa, bir tanesi köyden, topluluktan tezikip *başını alıp gitmemişse, sarı defterde yazılılar eksiksiz avucunun içindedir. (O, 29)*

teziktirmek yolunu, yönünü şaşırtıp yanlış yola ya da yöne yöneltmek.
"Ben onları teziktirdim", *dedi Müslüm. (İM4, 30)*

tıp diye (zf.) birden, birdenbire, ansızın, hemen, şıp diye.
Seni görünce tıp diye *aklıma düştü Oğuz töresi. (YY, 96)*

tırlamak hemen uyumak, uyuyuvermek; (mec.) ölmek, birdenbire ölmek, ölüvermek.
üçü üç yerden, daha sofradan kalkmadan, oldukları yerde tırlamışlar. *(İM3, 524)*

tırlık (a.) kalın pamuk ipliğinden elle dokunmuş kaba kumaş.
Uzunca Ali'nin ellerinin üstü, tırlık *şalvarının önü hep karacık pamuk böcekleriyle doluydu. (ÖO, 186)*

tibili [ya da **tibilli; tibilli çavuş**] (a.) serçeden biraz büyük, başı sorguçlu bir tarla kuşu, ibibik.
"Bir tane kuş lastiği alırım. Tibilli *çavuş vururum ki, yağlı..." (O, 263)*

tingirdetmek titretmek.
Hacı sakalını tingirdetip *gözlerini belertmiş. (AGSS, 177)*

tirink (zf.) madenî paranın çıkardığı sesten örneksenerek "peşin", "peşin para" anlamında kullanılan bir sözcük.
"Hemen şimdi bana sekiz bin lirayı tirink *vermezseniz... topraklarımdan çıkınız." (BBE, 78)*

tirkenmek ardı ardına dizilmek, tek sıra denebilecek bir biçimde birbiri arkasında yer alıp hareket etmek, yürümek ya da uçmak.

"Turna katarı gibi ardardına tirkenmiş *bir katar döngeleyi de Tekeç dağına doğru göğe ağarken gördüm." (O, 11)*

toga [ya da **toğga**] (a.) yoğurtlu döğme [yarma] çorbası.

Toga *çorbası vardı, yarpuz doğranmış. Adem günlerdir sıcak yemeğe hasretti, çorbayı sümürdü. (İM2, 223)*

toy (a.) şenlik; eğlence; düğün dernek; düğün; şölen; geleneksel şenlik.

Bütün toy *yediden yetmişe ayağa kalktı. Mengü başlamıştı. (BBE, 15)*

tozak (a.) saz, kavak, hasır otu gibi bitkilerin pamukçuklarına verilen ad.

"Berdilerin tozakları *gün ışığı gibi ışık saçarak dökülürdü sulara." (İM1, 311)*

tozakmak kavak, meşe ve benzeri ağaçlardan pamukçuklar uçuşmak.

Uzun, mor bataklık kamışları, tepeleri tozakmış, *esen yel bu kalın, mor kamışları sonuna kadar yere yapıştırıyor... (DK, 151)*

tökezimek ayağı bir şeye takılıp sendelemek, düşer gibi olmak.

Onu elinde döngeleyle köyün içinden koşmağa çalışarak, tökeziyerek, *düşerek Muhtar'a gider görenler... (O, 22)*

töm töm [ya da **tömtömü**] (s.) çok yaşlanmış, yaşlılıkla birlikte arıklamış ve beli bükülmüş [kimse].

Durmuş Ali, o töm töm *haliyle, bir bacağını ta başının üstüne kadar kaldırıp, tek ayağıyla bir acayip oyun oynayacaktır, âlem gülecektir. (İM1, 332)*

tömtömüleşmek yaşlanıp beli bükülmek, çok yaşlanmak.

"Ama Kara İbrahim eski Kara İbrahim değil. Tömtömüleşmiş! *Bunamış." (İM1, 427)*

tutma (a.) bir yıllığına ya da belirsiz süre için tutulan, çiftlik işlerine bakan erkek hizmetçi, yanaşma.

"Dursun onun tutması *işte. Çift sürer. Abdi Ağa'nın çiftini sürer. O Dursun işte." (İM1, 15)*

tümcek (zf.) büsbütün, tümüyle, bütünüyle.

Ölü bu dünyadan tümcek *elini eteğini çekmiştir. (YDGB, 15)*

tüyü bile kıpırdamamak (dey.) hiç aldırmamak.

Şimdi şu anda Taşbaş'ı elceğiziyle boğardı da tüyü bile kıpırdamazdı. *(YDGB, 294)*

U

uğunmak 1 (bir teker, bir pervane vb.) dönerken gözükmez hale gelir gibi olmak, süzülmek.

Dehşet bir devinimde hışım gibi dönüyor, kolu uğunurcasına *tokmağı sallıyor... (BBE, 14)*

2 ağlarken kendinden geçip uzun bir süre sessiz soluksuz kalmak.

uğuntu (a.) uğunma işi.

Gülbahar sarayda bir sevgi uğuntusu *gibi durmadan dönüyor, bir an olsun yerinde duramıyordu. (AE, 41)*

ulmak eskiyip parçalanmak; çürümek, ezilmek.

İnşallah yılancıklar çıkarır da eti meti ular *dökülür. (ÖO, 124)*

umsunuk [ya da **umsuluk**] olmak (dey.) düş kırıklığına uğramak, umduğunu bulamamak, umuda düşmek ama elde edememek.

"Çocuklarımız elin eline bakmasın, böyle yalanmasın... Çocuklarımız umsunuk olacaklar, *uy Allah." (ÖO, 367)*

umucu (s.) yakarıcı, dileyici, bir şey bekleyen.

Şimdi varsam, diye düşündü Gülbahar, Mahmut Han'ın ayağına düşsem ben senin kızın değilim Mahmut Han, umucu *geldim... desem. (AE, 49)*

umucu gelmek bir şey dilemeye gelmek.

Dizlerim üstünde sürünerek umucu geldim. *Ahmet'i bana bağışla hanlar hanı Mahmut Han... desem. (AE, 49)*

uruşkun (a.) yenilebilen bir bitki.

Tarlalardan uruşkun *koparıp yediler, taze* uruşkunun *bahar kokusu genizlerinde kaldı. (KK, 460)*

uruşman bkz. **uruşkun**

önüne bir uruşman *kümesi çıktı, Müslüm sevincinden deliye döndü. (İM4, 29)*

ustun (a.) genellikle huğlarda, çatı ağırlığının üzerine bindiği, çatının orta-

sındaki kalın kereste.

Sonra bir isli tavan geliyor gözünün önüne. Kapkara, salkım salkım örümcek ağları, iri bir ustun... *Bir adam kalınlığında. (ÖO, 291)*

uyku dünek görmemek [ya da **uyku dünek nedir bilmemek**] (dey.) [bir şey yüzünden] uyuma ve dinlenme olanağı bulamamak.

"İki aydır uyku dünek görmedik, *varıp bir iyice uyuyalım." (O, 26)*

uyumuşçuluğa vurmak bkz. **tavşan uyumuşçuluğa vurmak**

Ü

üçgül (a.) yabanıl yonca.

Kaya aralarında mavi sütleğenler, sarı safranlar, mor üçgül *çiçekleri... (YÖ, 6)*

üleş (a.) hayvan ölüsü, leş.

Allahım şu Uzunca Ali'yi atım gibi eyle, üleşi *kuşlara yem olsun... (O, 137)*

üşürmek üst üste vurmak, batırıp batırıp çekmek.

Şimdi şu anda Sefer eline bir geçseydi, sayısız hançer üşürürdü *onun pis, onun alçak bedenine (ÖO, 11)*

V

vazalak (s.) Kürt kökenliler için şaka yollu kullanılan bir söz.
"Ulan vazalak *Mustafa" dedi, "siz bu köyün başına bela kesildiniz." (KK, 98)*

venildemek köpek yavrusunun havlaması; daha da çok canı yandığı zamanki havlaması, ağlar gibi ses çıkarması; [insan] çeniler gibi ağlamak.
"Yaşamasına sebep olursun bir canın. Bak venildeyip *duruyor."(BH, 95)*

vıcırdaşmak [kuş] ötüşmek, vıcır vıcır ötmek.
Dutta serçeler kaynaşıyorlardı. Bir de vıcırdaşıyorlardı *ki, bütün çarşı sesleriyle doluyordu. (İM1, 79)*

vıcırtı (a.) kuşların vıcırdama sesi.
Bir anda da bütün dünyayı bir vıcırtı *aldı. (KK, 63)*

Y

yağar (a.) at, eşek gibi hayvanların sırtında eyer vurmasıyla açılan yara.
Sırtının tam ortasında, hiç iyi olmayan bir yağarı *vardı.(İM1, 51)*

yağıp gürlemek (dey.) öfkeyle bağırıp çağırmak.
Sefer köyün içine düşmüş yağıp gürlüyordu. *(YDGB, 412)*

yağmur gibi dökmek (dey.) çok ağlamak.
Ana durmadan yağmur gibi döküyordu. *(İM2, 461)*

yakarıcı (a.) yalvarıcı, dileyici, ricacı.
Başa çıkamayınca Halil'len, yakarıcı *gönderir. (ÜAE, 262)*

yakasından düşmemek (dey.) [birinin] yakasını bırakmamak, [birini] isteğini yerine getirmeye zorlamak.
"Etme eyleme, düş yakamdan." *(YDGB, 378)*

yakılamak yakı yapmak.
Nine onun yarasını buldu, temizledi, yakıladı. *(DÇC, 8)*

yalabuk (a.) çam, köknar, kamalak gibi ağaçların kabuğunun altındaki incecik ak zar, ki kabuğu soyunca bu zar kabukla birlikte gelir, sonra o da kabuktan soyulup yenir.
Hasan oğlan şu çam ağacından ona yalabuk *soymalı. (O, 227)*

yalbırdamak parıldamak, ay, bkz. **yıldırdamak, yıldır yıldır etmek**
Bu taht yalbırdadıkça *teknnil yeryüzü mavi, tatlı bir ışığa batıyordu. (FSTK, 89)*

yalbırtı (a.) pırıltı, ışıltı, ışık, parıldama.
Kale, dağ, ova tepeden tırnağa bir yıldız yalbırtısına *batmış çıkmıştı. (KK, 157)*

yalı (a.) atın ensesinde ve boynunda bulunan uzun kıllar, yele.
At, Koca Osman'ın evinin önünde bekliyordu... Kuyruğu topuklarına kadar sarkıyordu. Süzülüyordu. Yalısı *sağa yatmıştı. (İM1, 461)*

yalp yalp etmek pırıl pırıl etmek, pırıldamak, parıldamak.
Bu sebepten, Memedlerin evlerinin damı güneşte çeşit çeşit renkte yalp

yalp yanar. *(İM1, 58)*

yamrılmak yamrı yumru olmak, eğrilip büğrülüp çarpıklaşmak.
Kapı, taş yiye yiye çokur çokur olmuş, yamrılmıştı. *(BH, 124)*

yanal elma (a.) kırmızı ve hoş kokulu bir tür elma.
Yüzü yanal elma *gibi pembeleşir, açılır. (O, 208)*

yangın olmak (dey.) sevdalanmak, âşık olmak, [birine] tutulmak, tutkun olmak.
Herkes, bütün köy Memidiğin Zeliha'ya yangın olduğunu... *biliyordu. (ÖO, 83)*

yangılı (s.) 1 tutkun, düşkün, seven.
"Çocuk yangılısı *kan. Çocuk için deli olur." (BH 85)*
2 acılı.
"Etme Ali," dediler, "fıkaranın fidan gibi oğlu gitmiş yüreği yangılı." *(İM1, 228)*

yanılıp yazılmak (dey.) yanılmak.
Eğer yanılıp yazılıp *kötü bir yollara sapıyorsa suç Muhtar'dayalı. (O, 402-403)*

yarık yuruk (s.) yarılmış, parça parça olmuş.
Ayakkabısının yırtık yerinden başparmağı çıkmıştı. Altı yarık yuruk *tımağı uzun, dilim dilimdi. (BH, 83)*

yar yar yalvarmak (dey.) pek çok yalvarmak.
Ağlarım sızlarım, köyün içinde yar yar yalvarırım. *(O, 187)*

yas çekmek (dey.) bir yakını ölmüşçesine üzülmek.
"Kız," dedi, "nasıl olsa bir şey ederiz... Bir yerden bir aylık unu nasıl olsa buluruz. Yas çekme *böyle." (BH, 145)*

yas yas yalvarmak bkz. **yar yar yalvarmak**
Beni buradan çıkar, diye sana yas yas yalvaracak... *(AGSS, 153)*

yas yerine gelmek (ya da gitmek) baş sağlığı dilemeye gelmek.
Karsantı'dan, Feke'den yas yerine gelenler... *bin bir ayaktı. (KK, 61)*

yaş üzüm (a.) olgunlaştıktan sonra salkım salkım koparılmış üzüm, taze üzüm.
"Kasabaya hemen git, köylülerimize yedi sandık yaş üzüm *al getir, dağıt." (ÖO, 408)*

yataklık (a.) yatakların konduğu yüksekçe yer, ki yüklük de denir.
Giyitlerini çıkardı, ocaktaki ateşte kurutup. Yataklıktan *bir döşek, bir de güllü yorgan, bir de güllü yastık seçti, serdi (ÖO, 267)*

yatak sermek (dey.) yatak yapmak, yer yatağı hazırlamak.
"Süleyman," dedi, "çocuğun yatağını *nereye* sereyim?" *(İM1, 17)*

yaylım (a.) otlamak için gerekli bitki topluluğu.
"Sığırlar Mirzalar'ın çiftliğine indi Ağa'm. İyi yaylım *var. Bu yıl sığırlar iyi et tutacak." (Ö, 406)*

yazığı gelmek (dey.) acımak
Ne kadar da güzelsin, sana yazığım geldi, *dedi. (AGSS, 153)*

yazı yaban (dey.) dağ taş, her yan.
"Döngele gelse de kapıya otursa, Çukurova'da da pamuk açsa, dünya, yazı yaban *apak kesilse, bu yıl dizlerimde derman yok."(O, 10)*

yazlak (a.) göçebe toplulukların yazı geçirmek için çıktıkları yayla.
Çünkü yazlıklarından *birisi de obanın, bu düzlüktü... (ÜAE, 128)*

yazyeri (a.) sürülüp dinlenmeye bırakılan tarla.
Rıza, yazyeri *çıkarmak için bir çift öküz buldu. (İM1, 224)*

yazyeri çıkarmak (dey.) tarlayı sürüp dinlenmeye bırakarak ekime hazırlamak.
Rıza, yazyeri çıkarmak *için bir çift öküz buldu. (İM1, 224)*

yekinmek yatış ya da oturuş durumundan ayağa kalkmak.
Güneş iyice yekinmiş, *ortalığı ısıtıyordu. (İM1, 141)*

yeri göğü tutmak (dey.) her yanı kaplamak.
Aman Allah etmesin, onlarınki de boy mu? Bir alamet. Yeri göğü tutuyor. *(YDGB, 307)*

yernik gitmek (dey.) gözü açık gitmek.
"Öldür onu da dağ gibi, suna gibi yiğidim Murtaza'nın anası öteki dünyaya yernik gitmesin." *(DÇC, 226)*

yesir (a.) savaşta düşman eline düşmüş kimse, tutsak.
Siz bu parayı kan emek, gavur yesiri *gibi çalışarak, ölüp ölüp dirilerek kazanıyorsunuz. (YK, 282)*

yıldırdamak bkz. **yalbırdamak, yıldır yıldır etmek**

Oysa ki insan... bir hayvanın sıcak tüylerinin yıldırdamasına, *sıcacık yumuşaklığına... kendisini, yüreğini... kaptırandır. (DK, 96)*

yıldırtı (a.) ışıltı, parıltı.
Doru atların tertemiz, yatkın tüylerinin yıldırtısına karışmış *par par ediyordu. (YY, 118)*

yıldır yıldır etmek parıldamak, pırıl pırıl etmek.
Çadırın orta direği oyma... Direğe uçan geyikler oymuşlar. Tüyleri yıldır yıldır eden *geyikler... (İM1, 188)*

yılın yılın (zf.) yıllarca, yaşam boyu.
"Yılancıklar çıkarsın da yılın yılın *yatsın." (İM1, 99)*

yıl on iki ay (dey.) bütün bir yıl, bütün yıl boyunca.
Bütün öfkeleri, kavgaları, yıl on iki ay *asık gördüğü suratları. (AGSS, 69)*

yiğidin anası çabuk ağlar (ata.) yiğit kişi gözüpek olur, kendini sakınmaz, öldürülür.
Öldürdüler fıkarayı. Yiğidin anası çabuk ağlar! *Yiğidin anası... (İM2, 43)*

yoğurt çalmak (dey.) yoğurt mayalamak, yoğurt yapmak.
Çardakların üstünde büyük leğenlerin içine köylüler yoğurt çalıyorlardı. *(DÇC, 402)*

yoğurt çiçeği (a.) papatya.
Ya bir yoğurt çiçeği, *ya bir pampal, ya ağınağacı çiçeği, ya bir su püreni. (YDGB, 13)*

yordamlamak yoklayarak ölçüp biçmek, yoklamak.
Ali de gidip ayağıyla yordamladı. *(İM1, 34)*

yornuk (a.) dinlenme.
Yornuğunu *iyi almıştı. (İM1, 12)*

yornuk almak [ya da **çıkarmak**] (dey.) dinlenmek.
Burada bir yornuk almak *gerek. (YDGB, 73); "Bu gece burada kalmalı.* Yornuğumuzu *bir iyice* çıkardıktan *sonra..." (O, 154)*

yörelemek tahılı, korumak ereğiyle toprakta açılan çukura koyarken, toprakla arasına bir şeyler koymak [ki genellikle saman konur].
Tahılı çuvallarla kuyuya indirdiler. Yoncayla ve samanla yörelediler.

(YDGB, 110)

yörep (a.) bayır, yokuş, az eğimli yer.
Uzaktan, kunç, kepu taşlı yörepten aşağı, kanı kamına geçmiş, dili dışarda, yalpalayarak, koca bir kurt geliyordu. (ÖO, 167)

yuka (s.) derin olmayan, kalın olmayan, ince, sığ.
Karanlık, derinsuların da bir sığ, bir yuka *yeri bulunur. (O, 179)*

yunak yumak yumak çamaşır yıkamak.
Kolay gelsin, yunak mı yıkıyordunuz? *(İM3, 279)*

yüreği bulanmak (dey.) midesi bulanmak.
Ayağa kalktı. Ama genç, her adım attıkça yüreği bulanıyordu. *(O, 426)*

yüreği daralmak (dey.) sıkılmak, bunalmak.
Beş parasız, işsiz kaldığı geldi gözünün önüne... Yüreği daraldı. *Gözleri kararttı. (BH, 8)*

yüreği dolup taşmak (dey.) çok heyecanlanmak.
Kızılgediğin kayalıklarının arkasına sinmiş, ovanın yüzüne incecik, ak bir ip gibi serilmiş yola yüreği dolup taşarak *bakıyordu. (DÇC, 43)*

yüreği götürmemek (dey.) [başkalarının çektiği acıya] dayanamamak, içi götürmemek.
Kadın: "Herif," dedi, "hiç yüreğim götürmüyor." *(BH, 77)*

yüreği gürp gürp etmek (dey.) korkmak, çok korkmak; coşkudan ya da korkudan kalbi hızlı hızlı vurmak.
Işığın yanında yüreği gürp gürp ederek *durdu. (İM1, 29)*

yüreği kopmak (dey.) çok korkmak.
"Bir düşün, atınız ölürse ben nasıl giderim. Yüreğim kopuyor."*(O, 51)*

yüreğine tıp etmek (dey.) birdenbire aklına gelmek, birdenbire anlamak, kavramak.
Genç Kaymakamı görür görmez, Okçuoğlu'nun yüreğine tıp etti. *(BH, 25); Sabah olup da Hatçe her zamanki vaktinde yataktan kalkmayınca* yüreğine tıp etti. *(İM1, 109)*

yüreği sıkılmak (dey.) bunalmak, canı sıkılmak.
Yüreği sıkılıyordu. *(BH, 66)*

Z

zaar (s.) kuşkusuz, elbette, açık, belli, her halde, evet, öyle.
Gelecek zaar. *Onu öldüreceksin değil mi? (İM3, 441)*

zabın (s.) arık, düşkün, zayıf.
Çocuk, boyuna önündeki iki zabın *doru beygiri kırbaçlıyor, daha yumuşamamış sapın üstünde hızla dönüyordu. (BH, 101)*

zar ağlamak (dey.) inim inim inlemek.
Köylüler candarmaların elinden zar ağlıyordu. *(İM1, 419)*

zarılamak bkz. **zarılık etmek**
atı kurşuna dizmeyin diye... çok diller döktü, çok zarıladı. *(İM4, 189)*

zarılık etmek (dey.) ağlayıp sızlamak.
Zorla verse de almayız diye zarılık ettiler *köylüler. (DÇC, 348)*

zart zort etmek (dey.) "asarım", "keserim" gibi yapamayacağı eylemlerle gözdağı vermek.
Geldi derebeyi galıntısı zart zort etti." *(BH, 64)*

zıbarı bkz. **cehennemin zıbarası**
Kadın: "Git" dedi, "cehennemin zıbarasına." *(İM1, 268)*

zıncar (a.) bir çeşit dikenli çalı, böğürtlen çalısı, ki yemişine böğürtlen denir.
Çalılar sıktı, böğürtlen, zıncar, *yabangülüne karışmış kalın bir çit oluşturmuştu. (AGSS, 377)*

zıncarlık (a.) zıncarların çok bulunduğu yer.
Bir zıncarlıkta *durmuş ne yapacağını düşünürken... geniş bir alana yayılmış bir böğürtlenlik gördü. (İM3, 159)*

zınkazınk (zf.) ağzına değin, tıka basa.
Ev, avlusu, salonu, balkonu, odalarıyla... uzaktan gelen konuklarla zınkazınk *dolmuştu. (İM3, 45)*

zibil (a.) gübre, fışkı.
Ortalık saman, arpa, kuru ot, bir de zibil *kokuyordu, keskin. (KK, 44)*

zincar bkz. **zincır**

Sığırkuyrukları, zincarlar, açmış böğürtlen çalıları... (YY, 625)

zonk zonk etmek (dev.) zonklamak.

Bacaklarından bir şeyler çekiliyor, başı zonk zonk ediyordu *ama, başka çare yoktu. (O, 227)*

zorlatmak saldırmak.

Öfkeden kudurmuş kebapçı daha onu duvara dayanmış, orada bekler görünce üstüne zorlattı. *(İM3, 478)*

zort atmak (dey.) atıp tutmak, çalımlanmak.

"Sefer de zort atıyor." *(YDGB, 349)*

zoruna gitmek (dey.) onuruna dokunmak, o şey ona ağır gelmek, ağırına gitmek, gücüne gitmek.

Bu öğünmesi Hasan'ın zoruna gitti. *(YDGB, 114)*

zurba (a.) keklik sürüsü.

Bir ara önünden bir keklik zurbası *parladı. (İM1, 13)*

zurnanın zırtıladığı yer (dey.) bir işin can alıcı noktası.

"İşte zurnanın zırtıladığı yer *burada. Adil Efendi bugün değilse yarın köye gelecek," diye sözünü bitirdi. (YDGB, 43)*